

mihî es; (a) scriptum est: Dominum Deum tuum ad-
robis, et illi soli servies (Matt. XXVI, 25; IV, 10). Sed
et nunc audire debebit, quatenus multo post, venena

A ista (1) suffudit; (b) nulli infirmorum facile nisi (2)
nocitura, si qui non hanc nostram ex (5) fide præbi-
berit, vel etiam superbiberit potionem.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Illa Fran.
(2) Nisi inser. hîg.

(5) Ea Fran.

COMMENTARIUS.

(a) *Scriptum est: Dominum Deum tuum adorabis, etc.*
Hæc ita se habent in exemplari, quæ tamen haud
faciunt quicquam ad Tertulliani propositum, et opi-
nemur insita fuisse eadem manu, qua præcedens incre-

patio detorta in diabolum, ablato nomine Petri. Ric.
(b) *Nulli infirmorum facile nisi nocitura.* Nulli facile
nisi, pro, Nulli non facile nocitura. Sic loqui placuit
Septimio. Ric.

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI LIBER ADVERSUS PRAXEAM.

ARGUMENTUM. — Praxeas Phryx ex Asia oriundus, B
fidei causa in carcerem conjectus olim, ob cujus
ærumnas, non admodum memorandas, animo mul-
tum intumuerat; de Ecclesia tamen egregie meri-
tus erat; cum enim Pontifex (Eleutherius aliis,
aliis Victor dicitur) Montanistas, qui in transmissa
fidei professione catholicos se ferebant, jamjam
communione litteris donare vellet, Praxeas ex
Asia tum adventans vulgatos ea in provincia Mon-
tanistarum errores aperuit, effecitque, ne homines
illi pontifici optimo illuderent, suus demum fastus
miserum perdidit: dum enim martyris titulis nun-
quam non gloriatur, communem eum superbis
omnibus sortitus est exitum, novæ sectæ infelix
conditor; unum enim Deum ita agnovit, ut omnem
personarum distinctionem tolleret, asseverare aus-
sus, ipsum Patrem carnem sumpsisse, in crucem
actum, et ad suam hodie dexteram considerare. Sec-
tatores illius *Patropassiani* aut *Monarchici* dicti,
quod unam duntaxat sanctissimæ Trinitatis perso-
nam statuerent.

Præstantissimum, quod certe post lapsum suum
scripsit, est illud contra Praxeam, quo fidem Tri-
nitatis suscipit defendendam, de hac etenim Mon-
tanistæ ab Ecclesia catholica non dissidebant. Vo-
cabulo Trinitatis hoc in opere *Septimius* expresse
utitur, et fraudem patefacit hæreticorum monar-
chicæ nomen usurpantium ut *unicum omnipotentem*
mundi creatorem se vindicare rudioribus suadeant,
dum interim *de unico hæresin faciunt*. Ut Patris et
Filii personarum distinctionem evincat, oportet,
inquit, *totum de Filio examinari, an sit, et qui sit,*
et quomodo sit... Ante omnia Deus erat solus... quia
nihil aliud extrinsecus præter illum. Cæterum ne tunc
quidem solus; habebat enim secum rationem suam,
verbum, sapientiam; quam postea ad extra emisit, et
factus est sermo exterior. Sermonem appellandum

censet Verbum Dei *Tertullianus*, solum post extrin-
secam ejus prolationem, seu manifestationem in
universi creatione factam juxta antiquissimorum
theologorum loquendi phrasin et modum; fatetur
tamen *Sermonem in primordio apud Deum fuisse.*
Nam etsi Deus nondum Sermonem suum miserat,
proinde eum cum ipsa et in ipsa ratione intra semet-
ipsum habebat, tacite cogitando et disponendo secum,
quæ Sermonem mox erat dicturus. Ex quo patescit
quo in sensu alibi dixerit: *Fuit autem tempus, cum*
et delictum et Filius non fuit, videlicet quantum ad
externam per creationem rerum manifestationem,
præsertim cum dixit: *Fiat lux;* nam quantum ad
generationem ad intra semper fuit cum Deo Patre
Filius ejus verbum et sapientia. Ostendit insuper
Tertullianus, Filium ex Patris esse substantia et
Spiritus Sanctum a Patre per Filium procedere;
Verbum, quod ab omni æternitate erat apud Deum,
quodque quasi ex eo ad creandum et regendum
mundum exiit, personam esse subsistentem, quæ ta-
men et varia a Patris substantia non est; inde non
sequi duos esse Deos et duos Dominos; Filium, non
Patrem, factum hominem, nec desiisse Deum
esse, adeo ut naturæ humanæ idiomata in Christo
inventæ fuerint. Uno verbo, perspicue in hoc trac-
tatu Ecclesiæ fidem de Trinitatis necnon Incarna-
tionis mysteriis explanat. LUMP.

CAPUT PRIMUM.

Varie diabolus æmulatus est veritatem. Affectavit
illam aliquando defendendo concutere. Unicum Do-
minum vindicat omnipotentem mundi conditorem,
ut et de unico hæresim faciat. Ipsum dicit Patrem
descendisse in Virginem (1), ipsum ex ea natum,
ipsum passum, denique ipsum esse Jesum Christum.
Excidit sibi coluber, quia Jesum Christum post bap-
tisma Joannis tentans, ut Filium Dei aggressus est;

LECTIONES VARIANTES.

(1) Virgine Seml.

certus filium Deum habere, vel ex ipsis Scripturis de quibus tunc tentationem struebat: *Si tu es filius Dei, dic ut lapides isti panes fiant*; item: *Si tu es filius Dei, dejice te hinc: scriptum est enim, quod mandavit (1) angelis suis super te (utique Pater) ut te manibus suis tollant, nec tibi ad lapidem pedem tuum offendas.* (Matth. IV, 5-6; Ps. XC, 11). Aut numquid mendacium Evangeliiis exprobravit (2), dicens: « Viderit Matthæus et Lucas: cæterum, ego ad ipsum Deum accessi, ipsum omnipotentem cominus tentavi. Ideo et accessi, ideo et tentavi. Cæterum, si filius Dei esset, nunquam illum fortasse (3) dignarer? » Sed enim ipse potius a primordio mendax est (I Joan. III, 8); et si quem hominem de suo subornaverit (4), ut Praxeas. Nam iste primus ex Asia hoc genus per-versitatis (a) intulit Romæ; homo et (5) alias inquietus, insuper de jactatione martyrii inflatus, ob solum et simplex et breve carceris tædium; quando et si corpus suum tradidisset exurendum, nihil profecisset, dilectionem Dei non habens (I Cor., XIII, 5), cujus charismata quoque expugnavit. Nam idem tunc (b) episcopum romanum, agnoscentem jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis prophetis et ecclesiis eorum asseverando, et præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam emissas, et a proposito

A recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia (c) diaboli Praxeas Romæ procuravit, prophetiam expulit, et hæresim intulit; Paracletum fugavit, et Patrem crucifixit. *Frustraverant* (6) *avenæ* praxeas, hic quoque *superseminatæ, dormientibus multis* (Matth., XIII, 26) in simplicitate doctrinæ; traductæ dehinc per quem Deus voluit, etiam evulsæ videbantur. (d) Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua; et manet chirographum apud Psychicos (7), apud quos tunc gesta res est, exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio Paracleti, atque defensio, disjuncta a Psychicis. *Avenæ* vero illæ utique (8) tunc semen excusserant. Ita aliquamdiu per hypocrisin subdola vivacitate latitavit, et nunc denuo erupit. Sed et denuo eradicabitur, si voluerit Dominus, in isto comite; si quo (9) minus, die suo colligentur omnes adulteræ (10) fruges, et cum cæteris scandalis igni inextinguibili cremabuntur (ibid.).

CAPUT II.

Itaque post tempus Pater natus, et Pater passus: ipse Deus, Dominus omnipotens, Jesus Christus prædicatur. Nos vero et semper, et nunc magis, ut (c) instructiores per Paracletum deductorem scilicet omnis veritatis, unicum quidem Deum credimus; sub hac tamen dispensatione, quam œconomiam dicimus, (f) ut unicus Dei sit et filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia facta sunt, et

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Mandabit alii.
 (2) Exprobrabit Fran. Paris.
 (3) Tentasse Wowo.
 (4) Subornavit Rhen. Seml. Oberth.
 (5) Intulit homo. Et Rhen. Seml. Oberth.

- (6) Frustraverant Rhen. Seml. Oberth.
 (7) Psychicos, item infra physicis alii, sed vitiose.
 (8) Ubique Rhen. Seml. Oberth.
 (9) Quo si Jun.
 (10) Adulteræ Petr. Ciaccon.

COMMENTARIUS.

✓ CAP. I.— (a) *Intulit Romæ homo*, etc. Intellegit provincias urbi Romanæ viciniore. Alioqui ipsa Asia partim romanum agnoscebat imperium. RHEX.

(b) *Episcopum romanum agnoscentem jam prophetias Montani*. Hæreses Tertulliani quæ dicuntur, eæ vix aliud præcipiebant quam martyria fortiora, jejunia siciora, castimoniam sanctiorem, nuptias scilicet unas, aut nullas. In quibus quicquid peccavit, id omne virtutis amore vehementiore peccasse videatur. Illud certe gravius, quod Montani Paracletum agnovit atque defendit. Sed Montani schola, sicut et Baronius observat, aliquandiu stetit innoxia, discipulos habuit adeo morum sanctitate commendabiles, benefica miraculorum potentia reverendos, martyriorum constantia fortes, ut nemo præsentiores alibi numinis vires agnosceret. Et vero recte doctissimus cardinalis censuit Anicetum tunc pontificem romanum in hominibus nihil adhuc a fidei regula dissentientibus hæc divini Spiritus charismata agnovisse, eorum ecclesiis pacem intulisse, atque, ut ait Tertullianus, pacis litteras misisse, neque est quod suspicemur Tertullianum, virum gravem, etsi tunc Montani partibus addictum, in historia tam recenti tamque manifesta, inque opere quod adversus Praxeas hæreticum pro fidei catholicæ articulo inter præcipuos nobili, componebat, mentiri voluisse; cum præsertim mendacio splendido, ac statim facile confutando, pretium nullum. Ergo Praxeas ille, qualis a Tertulliano depingitur, fictis apud pontificem caussis, adeoque imminutæ auctoritatis pontificiæ criminationibus, Montani discipulos onerare non destitit, donec pacis seu communicationis litteræ jam, uti diximus, emissæ revocarentur. Quare nonnulli forte an plus æquo of-

fensi indignatique, Montanum suum in tantum extollere ac prædicare cœperunt, ut dicerent, in Apostolis quidem Spiritum Sanctum fuisse, Paracletum non fuisse; et Paracletum illum suum plura in Montano dixisse, quam in Evangelio Christi; nec tantum plura, sed etiam meliora atque majora. Hæc nimirum de iis legimus, qui secundum Phrygas dicuntur in Catalago hæreticorum, qui Tertulliani libro de Præscriptione vulgo annecti solet. Quæ satis arguunt, Phrygas istos Montano suo multa, quæ ipse sibi nunquam arrogaverit, tribuisse. Unde verosimile fiat, Montani dogma, quale extitit, primordio quidem sui christianis austerioribus probabili, Tertullianum tenuisse; non quale postea, cum sequacium quorundam imposturis et fraudibus, ac phrygia interpolatum, ab Ecclesiis passim catholicis desuper cœpit. Denique Tertullianum secundum Phrygas desipuisse unquam, scripta ejus quæ extant non persuadent; quæ autem intercedere, ea cum extarent, neque Cypriano, neque Hieronymo persuasisse videntur. RIC.

(c) *Negotia*. Ludit circa nomen *Praxeas*, quod a græco *πράξις* derivari potuit: ita Semler. EDD.

(d) *Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua*. Praxeas mutata sententia pristinam doctrinam, hoc est, veterem et veram colebat, adeoque docebat; imo et per chirographum de emendatione sua caverat. *Pristinum doctor*, ut cætera Graius. RIC.

CAP. II.— (e) *Instructiores per Paracletum*. Recte annotat Rhenanus loqui illum de Paraclete Montani, cui etiam perperam applicat illud Joan. XVI, 13: *Deductorem omnis veritatis*. PAM.

(f) *Ut unicus Dei sit et filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit*. Procedendi verbum Filio tribuit, quod

sine quo factum est nihil (Joan., I, 3): hunc missum a Patre in virginem, et ex ea natum hominem et Deum, filium hominis et filium Dei, et cognominatum Jesum Christum: hunc passum, hunc mortuum et sepultum secundum Scripturas, et resuscitatum a Patre, et in cœlos (1) resumptum, sedere ad dexteram Patris, venturum judicare vivos et mortuos, qui exinde miserit, secundum promissionem suam, a Patre Spiritum Sanctum Paracletum, sanctificatorem fidei eorum qui credunt in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum. Hanc regulam ab initio Evangelii decurrerit, etiam ante priores quosque hæreticos, nedum (a) ante Praxeam hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium hæreticorum, quam ipsa novellitas Praxæ hesterni. Quo peræque adversus universas hæreses jam hinc præjudicatum sit, (b) id esse verum, quodcumque primum; id esse adulterum, quodcumque posterius. Sed salva ista præscriptione, utique tamen propter instructionem et munitionem quorundam, dandus est etiam retractatibus locus: vel ne videatur unaquæque perversitas, non examinata, sed præjudicata damuari, maxime hæc, quæ se existimat meram veritatem possidere, dum unicum Deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et Patrem et Filium et Spiritum Sanctum dicat: quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiæ scilicet unitatem; et nihilominus custodiatur œconomix sacramentum, quæ unitatem in trinitate disponit, tres dirigens, Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum. Tres autem non statu, sed gradu; nec substantia, sed forma; nec potestate, sed specie: unius autem substantiæ, et unius status, et unius potestatis; quia unus Deus, ex quo et gradus isti et formæ et species, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti deputantur. Quomodo autem (2) numerum sine divisione patiuntur, procedentes retractatus (3) demonstrabunt.

CAPUT III.

Simplices enim quique, ne dixerim imprudentes et idiotæ, quæ major semper credentium pars est, quoniam et ipsa regula fidei a pluribus diis sæculi

ad unicum et Deum verum transfert; non intelligentes unicum quidem, sed cum sua œconomia esse credendum, expavescunt ad œconomiam. Numerum et dispositionem trinitatis, divisionem præsumunt unitatis; quando unitas ex semetipsa derivans trinitatem, non destruat ab illa, sed administretur. Itaque duos et tres jam jactitant a nobis prædicari, se vero unius Dei cultores præsumunt, quasi non et unitas irrationaliter collecta, hæresim faciat; et trinitas rationaliter expensa, veritatem constituat. (c) Monarchiam, inquit, tenemus. Et ita sonum (4) vocaliter exprimunt etiam Latini, (d) etiam Opici (5), ut putes illos tam bene intelligere monarchiam, quam enuntiant. Sed monarchiam sonare student Latini, œconomiam intelligere nolunt etiam Græci. At ego, si utriusque linguæ præcepsi, monarchiam nihil aliud significare scio, quam singulare et unicum imperium: non tamen præscribere monarchiam, ideo, quia unius sit, eum (6) cojus sit, aut filium non habere, aut ipsum se sibi filium fecisse, aut monarchiam suam non per quos velit administrare. Atquin nullam dico dominationem ita unius sui esse, ita singularem, ita monarchiam (7), ut non etiam per alias proximas personas administretur, quas ipsa prospexerit officiales sibi. Si vero et filius fuerit ei, ejus monarchia sit, non statim dividi eam, et monarchiam esse desinere, si particeps ejus assumatur et filius; sed (8) proinde illius esse principaliter a quo communicatur in filium; et dum illius est, proinde monarchiam esse, quæ a duobus tam unice continetur. Igitur si et monarchia divina per tot legiones et exercitus angelorum administratur, sicut scriptum est: *Millies millia (9) assistebant ei, et millies centena millia apparebant ei*: nec ideo unius esse desiit, ut desinat monarchia esse, quia per tanta millia virtutum procuratur: quale est ut Deus divisionem et dispersionem pati videatur in Filio et in Spiritu Sancto, secundum et tertium sortitis locum, tam consortibus substantiæ Patris, quas (10) non patitur in tot angelorum numero, et quidem tam a substantia alienis (11). Membra, et pignora, et instrumenta, et ipsam vim,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Cælo Rhen. Seml. Oberth.
 (2) Autem demit Seml. post Rhen.
 (3) Tractatus Seml.
 (4) Solium Seml. Rhen. Jun.
 (5) Et tam opifice Seml. etiam opifices Rig.
 (6) Ejus iten.

- (7) Monarchiam Jun.
 (8) Se Fran. Paris.
 (9) Millies centies centena millia Seml. millies millia centena millia Latin.
 (10) Quod Latin.
 (11) Substantia patris Seml. add. alienorum Fran.

COMMENTARIUS.

Ecclesia Spiritui Sancto proprium fecit. Rig.

(a) Ante Praxeam hesternum. Sic Persius dixit, *Hesternos Quirites*, hoc est, novos, nuperos. Rig.

(b) Id esse verum quodcumque primum. Nempe principio sumpto unde cœpit veritas. Sic, libro de Præscr. hæreticor.: *Ita ex ipso ordine manifestatur id esse dominicum et verum, quod sit prius traditum*. Rig.

CAP. III.—(c) *Monarchiam, inquit, tenemus*. Μοναρχίαν, hoc est, Deum unicum afferimus, jure id quidem, nam alias, incidimus εἰς τὸν ἀθεῖον τοῦ ὁμοῦ τῆς α. Hier., I. de Scr. Eccles. auctor est librum ab Irenæo fuisse compositum hoc titulo, de *Monarchia*, sive, *Quod Deus non sit auctor malorum*. Ipse Tertullianus Monarchiæ

vocabulo Deum significavit, lib. II de Cultu fœminarum: *Hanc incorruptibilitatem habemus induere ad novam domum, quam monarchia pollicetur*. Rig.

(d) *Etiam opici*. Id est barbari, quod opice, id est barbæ, loquerentur, non latine, juxta Plin., I. XXIX, c. 1. PAM.—Scio Juvalem, satira 6, dixisse:

Nec curanda viris opicæ castigata micæ
 Verba.

Sed hic in exemplari legitur, *Et ita sonum ipsum vocaliter exprimunt etiam Latini, etiam opificis*, quod videatur convenientissimum sequentibus istis, ut putes illos tam bene intelligere monarchiam, quam enuntiant. Sic vero loquitur Septimius in Apologetico: *Deum*

ac totum censum monarchiæ, eversionem deputas ejus: non recte. Malo te ad sensum rei, quam ad sonum vocabuli exerceas. Eversio enim monarchiæ illa est tibi intelligenda, cum alia dominatio suæ conditionis et proprii status, ac per hoc æmula, superducitur; eum alius Deus infertur adversus Creatorem. Tunc male, cum plures, secundum (a) Valentinus et Prodicos: (1) tunc in monarchiæ eversionem, cum in Creatoris destructionem.

CAPUT IV.

Cæterum, qui filium non aliunde deduco, sed de substantia Patris, nihil facientem sine Patris voluntate, omnem a Patre consecutum potestatem, quomodo possum de fide destruere monarchiam, quam, a Patre Filio traditam, in Filio servo? Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit, quia Spiritum non aliunde puto, quam a Patre per Filium. Vide ergo ne tu potius monarchiam destruas, qui dispositionem et dispensationem ejus evertis in tot nominibus constitutam, in quot Deus voluit. Adco autem manet in suo statu, licet trinitas inferatur, ut etiam restitui habeat Patri a Filio. Siquidem Apostolus scribit de ultimo fine: cum tradiderit regnum Deo et Patri. Oportet enim eum regnare usque dum ponat inimicos ejus Deus sub pedes ipsius: scilicet secundum Psalmum: Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Cum autem subjecta erunt illi omnia, utique (2) absque eo qui ei subjecit omnia, tunc et ipse subjicietur illi, qui ei subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. Videmus (3) igitur non obesse monarchiæ Filium, etsi hodie apud Filium est: quia et in suo statu est apud Filium, et cum suo statu restituatur Patri a Filio. Ita eam nemo hoc nomine destruct, si Filium (4) admittat, cui et traditam eam a Patre, et a quo quandoque restituendam Patri constat. Hoc uno capitulo (b) Epistolæ apostolicæ potuimus jam et Patrem et Filium ostendisse duos esse, præterquam ex nominibus Patris et Filii, etiam ex eo quod qui tradidit regnum, et cui tradidit, item qui subjecit, et cui subjecit (5), duo sint necesse est.

CAPUT V.

Sed quia duos unum volunt esse, ut idem Pater et Filius habeatur, oportet et totum de Filio examinari, an sit, et qui sit, et quomodo sit; et ita res ipsa formam suam Scripturis et interpretationibus earum patrocinantibus vindicabit. Aiunt quidem (6) et Ge-

nesim in hebraico ita incipere: (c) *In principio Deus fecit sibi filium*. Hoc ut firmum non sit, alia me argumenta deducunt ab ipsa Dei dispositione, qua fuit (d) ante mundi constitutionem, adusque Filii generationem. Ante omnia enim Deus erat solus, ipse sibi et mundus et locus et omnia. Solus autem, quia nihil aliud (7) extrinsecus præter illum. Cæterum, ne tunc quidem solus; habebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet. Rationalis etiam Deus, et ratio in ipso prius; et ita, ab ipso omnia. Quæ ratio, sensus ipsius est. Hanc Græci λέγουσιν dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus. Ideoque jam in usu est nostrorum, per simplicitatem interpretationis, Sermonem dicere in primordio apud Deum fuisse; cum magis rationem competat antiquiorem haberi; quia non sermonalis a principio, sed rationalis Deus etiam ante principium; et quia ipse quoque sermo ratione consistens, priorem eam ut substantiam suam ostendat. Tamen et sic, nihil interest. Nam etsi Deus nondum sermonem suum miserat, proinde cum eum ipsa et in ipsa ratione intra semetipsum habebat, tacite cogitando et disponendo secum, quæ per sermonem mox erat dicturus. Cum ratione enim sua cogitans atque disponens, sermonem eam efficiebat, quam sermone tractabat. Idque quo facilius intelligas, ex te ipso ante (8) recognosce, ut ex imagine et similitudine Dei, (Gen., 1, 26) quam (9) habeas et tu in temetipso rationem, qui es animal rationale, a rationali scilicet artifice non tantum factus, sed etiam ex substantia ipsius animatus. Vide cum tacitus tecum ipse congrederis, ratione hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi eum sermone ad omnem cogitatus tui motum, et ad omnem sensus tui pulsum. Quodcumque cogitaveris, sermo est; quodcumque senseris, ratio est. Loquaris illud in animo necesse est; et dum loqueris, conlocutorem pateris sermonem, in quo inest hæc ipsa ratio, qua cum eo cogitans loquaris, per quem loquens cogitas. Ita secundus quodammodo in te est sermo, per quem loqueris cogitando, et per quem cogitas loquendo. Ipse sermo alius est. Quanto ergo plenius hoc agitur in Deo, ejus tu quoque imago et similitudo censeris, quod habeat in se etiam tacendo rationem, et in ratione sermonem? Possum itaque non temere præstruxisse, et tunc Deum ante D universitatis constitutionem solum non fuisse, habentem

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Prodigos *Seml. Proctos Paris.*
 (2) Utique demit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Videtur *venet.*
 (4) Destruct. Filium *Rhen. Seml. Oberth.*
 (5) Et cui subjecit *deerat in iheuan.*

- (6) Quidam *Petr. Ciaccon.*
 (7) Aliud abest *Rhen. Seml. Oberth.*
 (8) A me *Seml.*
 (9) Quo *Seml.*

COMMENTARIUS.

quilibet opifex christianus et invenit et ostendit. RIC.
 (a) Valentinus et Prodicos. Melius quam Proctos, ut habet Rhenanus, quamvis Proclianitas ex Philastrio et Augustino adducat, creatores animarum angelos dicentes ex igne et spiritu, quod etiam Seleucianorum fuit dogma. LE PR.

CAP. IV. --- (b) Capitulo. Hoc est, dicto, juxta Semler. EDD.

CAP. V. --- (c) *In principio Deus fecit sibi filium*. Do-

cuit me beatus Hieronymus statim ab exordio *quæst. hebr. in Gen.* hunc locum, quem ibidem citat, magis secundum sensum quam secundum verbi translationem, de Christo accipi posse. Nam LXX interpretes, et Symmachus, et Theodotion transtulerunt in *Principio*, et in hebr. est בראשית, quod Aquila interpretatur, in Capitulo; et non בן, quod interpretatur in filio. LE PR.

(d) *Qua fuit*. Scilicet, Deus. SEML.

tem in semetipso proinde rationem, et in ratione A sermonem, quem secundum a se faceret agitando se.

CAPUT VI.

Hæc vis et hæc divini sensus dispositio, apud Scripturas etiam in Sophiæ nomine ostenditur. Quid enim sapientius ratione Dei, sive sermone? Itaque Sophiam quoque exaudi, ut secundam personam conditam. Primo, Dominus (Prov. VIII, 22) creavit me initium viarum in opera sua, priusquam terram faceret, priusquam montes collocarentur: ante omnes autem colles generavit me; in sensu suo scilicet condens et generans. Dehinc assistentem eam ipsa separatione cognosce; Cum pararet, inquit, cælum, aderam illi simul (1); et cum fortia faciebat super ventos quæ sursum nubila; et cum tulos ponebat fontes ejus quæ sub cælo, ego eram cum illo compingens; ego eram ad quem (2) gaudebat: quotidie autem oblectabar in persona ipsius. Nam ut primum Deus voluit ea quæ cum sophiæ ratione et sermone disposuerat intra se, in substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem, habentem in se (a) individuas suas, Rationem et Sophiam (3); ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita; imo et facta jam, quantum in Dei sensu. Hoc enim eis deerat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur et tenerentur.

CAPUT VII.

Tunc igitur etiam ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dicit Deus: Fiat lux. Hæc est nativitas perfecta sermonis, dum ex Deo procedit: conditus ab eo primum ab cogitatum in nomine Sophiæ: Dominus condidit me initium viarum. Dehinc generatus ad effectum: Cum pararet cælum, aderam illi simul. Exinde eum parem sibi faciens, de quo procedendo Filius factus est, primogenitus (Col. I, 15), ut ante omniagenitus; et unigenitus (I Joan., IV, 9), ut solus ex Deo genitus: proprie de vulva cordis ipsius, secundum quod et Pater ipse testatur: Eructavit cor meum sermonem optimum (Ps. XLIV, 1). Ad quem deinceps gaudens proinde gaudentem (4) in persona illius (Ps. II, 7): Filius meus es tu, ego hodie genui te. Et: Ante luciferum genui te. Sic et Filius ex sua persona proficitur Patrem in nomine Sophiæ: Dominus condidit me initium viarum in opera sua. Ante omnes autem colles generavit me. Nam si hic quidem Sophia videtur dicere conditam se a Domino in opera et vias ejus; alibi autem per sermonem ostenditur omnia facta esse, et sine illo nihil factum; sicut et

rursum (Ps. XXXIII, 6): Sermone ejus cæli confirmati sunt, et spiritu ejus omnes vires eorum; utique eo spiritu qui sermone inerat: apparet unam eandemque vim esse nunc in nomine Sophiæ, nunc in appellatione Sermonis; quæ initium accepit viarum in Dei opera; et quæ cælum confirmavit; per quam (5) omnia facta sunt, et sine qua (6) nihil factum est (Joan. I, 3). Nec diutius de isto, quasi non de ipso sit sermo, et in sophiæ, et in rationis, et in omnis divini animi et spiritus nomine, qui filius factus est Dei, de quo procedendo generatus est. Ergo inquis, das aliquam substantiam esse Sermonem, spiritu et Sophiæ traditione constructam? Plane. Non vis enim cum substantivum habere in re per substantiæ proprietatem, ut res et persona quædam videri possit, et ita capiat secundus a Deo constitutus duos efficere, Patrem et Filium, Deum et Sermonem. (b) Quid est enim, dices, sermo, nisi vox et sonus oris, et (sicut Grammatici tradunt) aer offensus, intelligibilis auditu; cæterum, vacuum nescio quid, et inane, et incorporale? At ego nihil dico de Deo inane et vacuum prodire potuisse, ut non de inani et vacuo prolatum; nec carere substantia, quod de tanta substantia processit, et tantas substantias fecit, fecit enim et ipse quæ facta sunt per illum. Quale est ut nihil sit ipse, sine quo nihil factum est? ut inanis solida, et vacuus plena, et incorporalis corporalia sit operatus? Nam etsi potest aliquando quid fieri diversum ejus per quod fit, nihil tamen potest fieri per id quod vacuum et inane est. Vacua et inanis res est Sermo Dei, qui Filius dictus est, qui ipse Deus cognominatus est, Et Sermo erat apud Deum, et Deus erat Sermo (Joan. I, 1)? Scriptum est (Exod. XX, 7): Non sumes nomen Dei in vanum. Illic certe est, qui in effigie Dei constitutus, non rapinam existimavit esse se æqualem Deo (Philip, II, 6). In qua effigie Dei? utique in alia, non tamen in nulla. (c) Quis enim negabit (7) Deum corpus esse, etsi Deus spiritus est? Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed et (8) invisibilia illa quæcumque sunt, habent apud Deum et suum corpus et suam formam, per quæ soli Deo visibilia sunt; quanto magis quod ex ipsius substantia (9) missum est, sine substantia non erit! Quæcumque ergo substantia Sermonis fuit, illam dico personam, et illi nomen Filii vindico; et dum Filium agnosco, secundum a Patre defendo.

CAPUT VIII.

Hoc (10) si qui (d) putaverit me *προβολὴν* aliquam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Simul abest al.
- (2) Quem *Rhen.*
- (3) Rationes *sophiam Rhen.*
- (4) Gaudenti *Seml.*
- (5) Quem *Franeg.*

- (6) Quo *Franeg.*
- (7) Negavit *Rhen. Seml. Oberth.*
- (8) Si *add. Seml. Oberth.*
- (9) Substantiæ *Rhen.*
- (10) Hic *Lat.*

COMMENTARIUS.

CAP. VI.—(a) Individuas suas. Comites scilicet. Ut lib. de Patientia sub finem: Cum ergo spiritus Dei descendit, individua patientia comitatur eum. RIC.

CAP. VII.—(b) Quid est enim dices sermo, nisi vox et sonus oris, et aer offensus? Sic libro de Resurrectione carnis, ubi de dentibus, quos accepisse hominem ait, ad vocis articulos offensione signandos. RIC.

(c) Quis enim negabit Deum corpus? V. In hunc locum D. Le Nourry in Tertulliani Apologet. Dissert., c. VII, art. 5, t. I. hujusce edit., p. 841 seqq. EDD.

CAP. VIII.—(d) Putaverit me *προβολὴν* aliquam. Per hanc vocem seu prolationem id explicat quod SS. Patres generationem vocant, ubi de Filio seu Verbo loquuntur, qui *γεννητός*, cum Spiritus Sanctus sit *ἐκπρό-*

introducere, id est, prolationem rei alterius ex altera, quod facit Valentinus, alium atque alium Æonem de Æone producentem; primo quidem dicam tibi, non ideo non utitur (1) et veritas vocabulo isto, et re ac censu ejus, quia et hæresis potius ex veritate accepit, quod ad mendacium suum strueret. Prolatus est sermo Dei, annon? Hic mecum gradum fige. Si prolatus est, cognosce probolam veritatis, et viderit hæresis si quid de veritate imitata est. Jam nunc queritur, quis quomodo utatur aliqua re, et vocabulo ejus. Valentinus probolas suas discernit et separat ab auctore: et ita longe ab eo ponit, ut Æon patrem nesciat. Denique, desiderat nosse, nec potest; imo et pene devoratur, et dissolvitur in reliquam substantiam. Apud nos autem *solus Filius Patrem novit* (*Matth. XI, 27*), et *sinum Patris ipse exposuit* (*Joan. I, 18*), et omnia apud Patrem *audivit et vidit, et* (2) *quæ mandatus est a Patre, ea et loquitur* (*Joan. VIII, 26*). *Nec suam, sed Patris perfecit voluntatem* (*Joan. VI, 38*), quam *de proximo, imo de initio noverat. Quis enim scit quæ sint in Deo, nisi spiritus qui in ipso est* (*I Cor. II, 11*). *Sermo autem spiritu structus est, et ut ita dixerim, sermonis corpus est spiritus. Sermo ergo et in Patre semper, sicut dicit: Ego in Patre* (*Joan. XIV, 11*). Et apud Deum semper, sicut scriptum est: *Et Sermo erat apud Deum* (*Joan. I, 1*). Et nunquam separatus a Patre, aut alius a Patre, quia, *Ego et Pater unum sumus* (*Joan. X, 30*). Hæc erit probola veritatis, custos unitatis, qua prolatus dicimus Filium a Patre, (a) sed non separatam (3), Prætulit enim Deus Sermonem, quemadmodum etiam Paracletus docet, sicut radix fruticem, et fons fluvium, et sol radium. Nam et istæ species probolæ sunt earum substantiarum, ex quibus prodeunt. Nec dubitaverim Filium dicere, et radicis fruticem, et fontis fluvium, et solis radium; quia omnis origo patens est; et omne quod ex origine profertur, progenies est, multo magis Sermo Dei, qui etiam proprie nomen Filii accepit: nec frutex tamen a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a Deo Sermo. Igitur secundum horum exemplorum formam, profiteor me duos dicere, Deum et Sermonem ejus, Patrem et Filium ipsius. Nam et radix et frutex duæ res sunt, sed conjunctæ. Et fons et flumen duæ species sunt, sed indivisæ. Et sol et radius duæ formæ sunt, sed coherentes. Omne quod prodit ex aliquo, secundum sit ejus necesse est de quo prodit, non ideo tamen est separatam. Secundus autem ubi est, duo sunt. Et tertius ubi est, tres sunt. Tertius enim

- (1) Utatur *Fran. Paris.* utetur *Lat.*
 (2) *Ad inser. Latin.*
 (3) *Paratum Seml.*

φύτρος. Ric.

(a) *Sed non separatam.* Unde tot quæstiones utrum sit aliud a Patre; quod non conceditur, quamvis sit alius. *Ric.*

CAP. IX. — (b) *Filius vero derivatio.* Recte annotavit ad marginem Rhenanus caute hic legi debere Tertul-

A est spiritus a Deo et Filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice. Et tertius a fonte, rivus ex flumine. Et tertius a sole, apex ex radio. Nihil tamen a matrice alienatur, a qua proprietates suas ducit. Ita trinitas per consertos et connexos gradus a Patre decurrens, et monarchiæ nihil obstrepit, et œconomix statum protegit.

CAPUT IX.

Hanc me regulam professum, qua inseparatos ab alterutro Patrem et Filium et Spiritum testor, tene ubique; et ita, quid quomodo dicatur, agnosces. Ecce enim dico alium esse Patrem, et alium Filium, et alium Spiritum. Male accipit idiotem quisque aut per-versus hoc dictum, quasi diversitatem sonet, et ex diversitate separationem protendat (4), Patris et Filii et Spiritus. Necessitate autem hoc dico, cum eundem Patrem et Filium et Spiritum contendunt, adversus œconomiam monarchiæ adulantes, non tamen diversitate alium Filium a Patre, sed distributione; nec divisione alium, sed distinctione; quia non sit idem Pater et Filius, vel modulo alius ab alio. Pater enim tota substantia est: (b) Filius vero derivatio totius et portio, sicut ipse profitetur, *Quia Pater major me est* (*Joan. XIV, 28*). A quo et minoratus (5) canitur in Psalmo (VIII, 6), *Modicum* (6) *quid citra angelos.* Sic et Pater alius a Filio, dum Filio major; dum alius qui generat, alius qui generatur; dum alius qui mittit, alius qui mittitur; dum alius qui facit, alius per quem fit. Bene quod et Dominus usus hoc verbo in persona Paracleti, non divisionem significavit, sed dispositionem: *Rogabo enim, inquit* (*Joan. XIV, 16*), *Patrem, et alium advocatum mittet vobis, Spiritum veritatis.* Sic alium a se Paracletum, quomodo et nos a Patre alium Filium, ut tertium gradum ostenderet in Paraclete, sicut nos secundum in Filio, propter œconomix observationem. Ipsum quod Pater et Filius dicuntur, nonne aliud ab alio est? Utique enim omnia quod vocantur, hoc erunt: et quod erunt, hoc vocabuntur: et permiscere se diversitas vocabulorum non potest omnino, quia nec rerum, quarum erunt vocabula. *Est est, non non: nam quod amplius est, hoc a malo est* (*Matth. V, 37*).

CAPUT X.

Ita aut Pater aut Filius est, et neque dies eadem et nox, neque Pater idem et Filius, ut sint ambo unus et utrumque alter: quod (c) vanissimi isti monarchiani volunt. Ipse se, inquit, Filium sibi fecit. Atquin Pater Filium facit, et Patrem Filium. Et qui ex alterutro fiunt, a semetipsis sibi fieri nullo

LECTIONES VARIANTES.

- (4) Pertendat *Jm.*
 (5) Minor natu *Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) Modico *Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

lianum, utpote qui, cum jam dudum ante hæresim Arii scripsisset, non usque adeo verba sua trutinaverit. Sententia vero ejus, quod ejusdem sint substantiæ Pater et Filius et Spiritus manifesta fit, tum ex præcedentibus, tum ex sequentibus hujus libri cap. *PAM.*

CAP. X. — (c) *Vanissimi isti monarchiani.* Nonnulli praxeani Triinitatem negare videbantur: contendebant

modo possunt, ut Pater se sibi Filium faciat, et Filius se sibi Patrem præstet. Quæ instituit Deus, etiam ipse custodit. Habeat necesse est Pater Filium, ut Pater sit; et Filius Patrem, ut Filius sit; aliud est autem habere, aliud esse. Verbi gratia, ut maritus sim, habeam oportet uxorem, non ipse mihi ero uxor. Sic etiam, ut pater sim, filium habeo; non ipse mihi ero filius. Et ut filius sim, patrem habeo, non ipse mihi ero pater. Quæ enim me faciunt si habuero, tunc ero pater, si filium habeam; filius ero, si patrem. Porro si ipse ero quid eorum, jam non habeo quod ipse ero: nec patrem, quia ipse ero pater; nec filium, quia ipse ero filius. In quantum autem alterum ex his habere me oportet, alterum esse; in tantum si utrumque fuero, alterum non ero, dum alterum non habeo. Si enim ipse ero filius qui et pater, jam non habeo filium, sed ipse sum filius. Non habendo autem filium, dum ipse sum filius, quomodo pater ero? Habere enim filium debeo, ut pater sim. Non sum ergo filius, quia patrem non habeo, qui facit filium. Æque si ipse sum pater qui et filius, jam non habeo patrem, sed ipse sum pater; non habendo autem patrem, dum ipse sum pater, quomodo filius ero? Habere enim patrem debeo, ut filius sim. Non ergo ero pater, quia filium non habeo, qui facit patrem. Hoc erit totum ingenium diaboli, alterum ex altero excludere, dum utrumque in unum sub monarchiæ favore concludens, neutrum haberi facit. Ut et pater non sit, qui scilicet filium non habet; et filius non sit, qui æque patrem non habet. Dum enim pater est, filius non erit. Sic monarchiam tenent, qui nec patrem nec filium continent. Sed nihil Deo difficile. Quis hoc nesciat? et *impossibilia apud sæculum, possibilia apud Deum* (*Matth. XIX, 26*) quis ignoret? Et *stulta mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam* (*I Cor. I, 27*) (1): legimus omnia. Ergo, inquit, difficile non fuit Deo, ipsum se et patrem et filium facere, adversus traditam formam rebus humanis, nam et sterilem parere, contra naturam, difficile Deo non fuit, sicut nec virginem. Plane nihil Deo difficile. Sed si tam (2) abrupte in præsumptionibus nostris hac sententia utamur, quidvis de Deo confingere poterimus, quasi fecerit, quia facere potuerit. Non autem quia omnia potest facere, ideo utique (3) credendum est illum fecisse, etiam quod non fecerit; sed an fecerit, requirendum. Potuit (4), ita salvus sim, Deus pennis hominem ad volandum instruxisse, quod et milvis præstitit; non tamen, quia potuit, statim et fecit. Potuit et Praxeam, et omnes pariter hæreticos statim extinxisse; non tamen, quia potuit, extinxit. Oportebat enim et milvos esse, et hæreticos: oportebat et Patrem crucifigi. Hac ratione erit aliquid et difficile Deo; id scilicet

quocumque non fecerit, non quia non potuerit, sed quia noluerit. Dei enim posse, velle est; et non posse, nolle; quod autem voluit, et potuit, et ostendit. Ergo quia si voluit semetipsum sibi Filium facere, potuit; et quia si potuit, fecit: tunc probabis illum et potuisse et voluisse, si probaveris illum fecisse.

CAPUT XI.

Probare autem tam aperte debebis ex Scripturis, quam nos probamus illum sibi Filium fecisse Sermone suum. Si enim Filium nominat, Filius autem non alius erit quam qui ex ipso prodiit; Sermo autem prodiit ex ipso, hic erit Filius, non ipse de quo prodiit. Non enim ipse prodiit ex semetipso. Porro, qui eundem Patrem dicit et Filium, eundem et protulisse ex semetipso facis, et prodidisse quod Deus est. Si potuit fecisse, non tamen fecit. Aut exhibe probationem quam expostulo meæ similem; id est, sic Scripturas eundem Filium et Patrem ostendere, quemadmodum apud nos distincte Pater et Filius demonstrantur; distincte, inquam, non divise, sicut ego profero dictum a Deo: *Eruclavit cor meum Sermone optimum* (*Ps. XLIV, 4*). Sic tu contra opponas, alicubi dixisse Deum, *Eruclavit cor meum sermonem optimum*, ut ipse sit qui et eructavit, et quod eructavit; et ipse qui protulerit, et qui prolatus sit, si ipse est et Sermo et Deus. Ecce ego propono Patrem Filio dixisse: *Filius meus es tu, ego hodie generavi te* (*Ps. II, 7*). Si velis ut credam ipsum esse Patrem et Filium, ostende sic pronuntiatum alibi, « Dominus dixit ad se, Filius meus sum ego, ego hodie generavi me », proinde et: « Ante luciferum generavi me » (*Ps. CIX, 3*), et « Dominus condidit me initium viarum in opera mea; ante omnes autem colles generavi me » (*Sap. VIII, 22*); et si qua alia in hunc modum sunt. Quem autem verebatur Deus Dominus universitatis ita pronuntiare, si ita res erat; an verebatur ne non crederetur, si simpliciter se et Patrem et Filium pronuntiasset? Unum tamen veritus est, mentiri. Veritus autem semetipsum et suam veritatem. Et ideo veracem Deum credens, scio illum non aliter quam disposuit pronuntiasse, nec aliter disposuisse quam pronuntiavit. Tu porro eum mendacem efficias et fallacem et deceptorem fidei hujus, si cum ipse esset sibi Filius, alii dabat Filii personam, quando Scripturæ omnes et demonstrationem et distinctionem trinitatis ostendant. A quibus et præscriptio nostra deducitur, non posse unum atque eundem videri qui loquitur, et de quo loquitur, et ad quem loquitur: quia neque perversitas, neque fallacia Deo congruat: ut cum ipse esset ad quem loquebatur, ad alium potius, et non ad semetipsum loquatur (5). Accipe igitur et alias voces Patris de

LECTIONES VARIANTES.

(1) *Sapientia Rhen. Seml. Oberth.*(2) *Difficile sensi. Tauri Seml.*(3) *Ideoque Rhen. Seml. Oberth.*(4) *Si voluisset add. Rhen.*(5) *Loquebatur Rhen. Seml. Oberth. loqueretur Jun.*

COMMENTARIUS.

quippe Deum Patrem Filium se fecisse, quod Dei *μωσαρ-χ(τα)* appellabant, unde nomen sortiti sunt. LE PR.

Filio per Isaiam (Is. XLII, 1) : *Ecce filius meus quem elegi, dilectus meus in quem bene sensi. Ponam spiritum meum super ipsum, et iudicium nationibus annuntiabit.* Accipe et ad ipsum (Is. XLIX, 16) : *Magnum tibi est ut voceris filius meus ad statuendas tribus Jacob, et ad convertendam dispersionem Israelis. Posui te in lucem nationum, ut sis salus in extremum terræ.* Accipe nunc et Filii voces de Patre (Is., LXI, 1) : *Spiritus Domini super me, quapropter unxit me, ad evangelizandum hominibus.* Item ad Patrem in Psalmo, de eodem : *Ne dereliqueris me, donec annuntiem brachium tuum natiuitati uniuersæ venturæ* (Ps. LXXI, 8). Item in alio (Ps. III) : *Domine, quid multiplicati sunt qui coarprimunt me?* Sed et omnes pene Psalmi Christi personam sustinent; Filium ad Patrem, id est, Christum ad Deum verba facientem repræsentant. Animadverte etiam Spiritum loquentem ex tertia persona de Patre et Filio : *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* (Ps. CX, 1). Item per Isaiam : *Hæc dicit Dominus Domino meo Christo* (XLV, 1). Item per eundem ad Patrem de Filio : *Domine, quis credidit auditui nostro? Et brachium Domini cui reuelatum est? Annuntiavius de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitiendi, et non erat forma ejus, nec gloria* (Is. LIII, 1, 2). Hæc pauca de multis. Nec enim affectamus uniuersas Scripturas evolvere, cum et in singulis capitulis plenam majestatem et auctoritatem contestantem, majorem congressum in retractatibus habeamus (1). His itaque paucis, tamen manifeste distinctio Trinitatis exponitur. Est enim ipse qui pronuntiat, Spiritus, et Pater ad quem pronuntiat, et Filius de quo pronuntiat. Sic et cætera quæ nunc ad Patrem de Filio, vel ad Filium, nunc ad Filium de Patre, vel ad Patrem, nunc ad Spiritum pronuntiantur; unamquamque personam in sua proprietate constituunt.

CAPUT XII.

Si te adhuc numerus scandalizat Trinitatis, quasi non connexæ in unitate simplici, interrogo quomodo unicus et singularis pluraliter loquitur : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. I, 26); cum debuerit dixisse, *Faciam hominem ad imaginem et similitudinem meam* : utpote unicus et singularis? Sed et in sequentibus : *Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis*, fallit aut ludit; ut cum unus, et solus, et singularis esset, numerose loqueretur : aut numquid angelis loquebatur, ut Judæi interpretantur, quia nec ipsi Filium agnoscunt? An quia ipse erat Pater, Filius, Spiritus, ideo pluralem se præstans (2), pluraliter sibi loquebatur? Ino quia jam adhærebat illi Filio, secunda persona,

(1) Habemus Rhen. Seml. Oberth.

(2) Præferens *ii oue*.

(3) Similem? Filio Rhen. Seml. Oberth.

(4) Communitatis Jan.

(5) Verò Rhen. Pam. Seml. Oberth.

(6) Voluerit Rig. Vinct.

Sermo ipsius; et tertia, Spiritus in Sermonem, ideo pluraliter pronuntiavit, *faciamus*, et, *nostram*, et, *nobis*. Cum quibus enim faciebat hominem, et quibus faciebat similem? Cum Filio (5) quidem, qui erat induturus hominem; Spiritu vero, qui erat sanctificaturus hominem, quasi cum ministris (4) et arbitris, ex unitate Trinitatis loquebatur. Denique, sequens Scriptura distinguit inter personas : *Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum* (Gen. I, 27). Cur non, suam, si unus qui faciebat, et non erat ad cuius faciebat? Erat autem ad cuius imaginem faciebat : ad Filii scilicet, qui homo futurus certior et verior, imaginem suam fecerat dici hominem qui tunc de limo formari habebat, imago veri (5) et similitudo. Sed et in antecedentibus operibus mundi quomodo scriptum est? Primum quidem, nondum Filio apparente, *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est* : ipse statim Sermo *lux vera, quæ illuminat hominem venientem in hunc mundum*, et per illum mundialis quoque lux. Exinde autem in Sermonem Christo assistente et administrante Deus voluit (6) fieri, et Deus fecit. Et dixit Deus : *Fiat firmamentum, et fecit Deus firmamentum* (Gen. I, 7 - 16); et dixit Deus : *Fiant luminaria, et fecit Deus luminare majus et minus*; sed et cætera utique idem fecit qui et priora, id est Sermo Dei, *per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil*. Qui ipse Deus est, secundum Joannem (I, 1), *Deus erat Sermo*. Habes duos, alium dicentem ut fiat, alium facientem. Alium autem quomodo accipere debeas, jam professus sum; personæ, non substantiæ nomine; ad distinctionem, non ad divisionem. Cæterum, etsi ubique teneo unam substantiam in tribus coherentibus, tamen alium dicam oportet ex necessitate sensus, eum qui jubet, et eum qui facit. Nam nec iuberet, si ipse faceret, dum iuberet fieri (7) per eum. Tamen iubebat, haud sibi jussurus si unus esset; aut sine jussu facturus, quia non expectasset ut sibi iuberet.

CAPUT XIII.

Ergo, inquit, si Deus dixit, et Deus fecit; si alius deus dixit, et alius fecit, duo dii prædicantur. Si tam durus es, puta interim : et ut adhuc amplius hoc putes, accipe in Psalmo (XLIV, 7, 8) duos deos dictos : *Thronus tuus, Deus, in ævum, virga regni tui : dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus*. Si ad Deum loquitur, et unctum Deum a Deo affirmat, scilicet hic duos deos proponit (8). Inde et Esaias (Is. XLV, 14) ad personam Christi : *Et sabain* (9), inquit, *viri elati ad te transibunt, et post te sequentur vincti manibus, et te adorabunt, quia in te Deus est. Tu enim es Deus noster, et nesciebamus, Deus Israelis*. Et hic enim dicendo, *Deus in te*, et, *tu Deus*, duos proponit : qui erat, et in quo erat; (10) Christum, et Spi-

LECTIONES VARIANTES.

(7) Dum iuberet enim, fieri *Lat. Rig.* dum iuberet. Fieri per eum tamen jub. *Jun.*(8) Sed hic duos deos pro virga regni tui *Seml. Pam.* affirmat et hic duos deos *Lat.*(9) Sabain *Frat. Seboim Seml.*(10) Qui erant in Chr. *Rhen. Seml. Oberth.*

ritum. (1) Ipsum plus est, quod in Evangelio totidem inuenies; *In principio erat Sermo, et Sermo erat apud Deum, et Deus erat Sermo* (Joan. I, 1). Unus qui erat, et alius penes quem erat. Sed et nomen Domini in duobus lego; *Dixit Dominus Domino meo. Sede ad dexteram meam* (Ps. CIX, 1). Et Esaias hæc dicit: *Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est?* (Is. LIII, 1.) *Brachium enim tuum* (2), non *Domini* dixisset, si non Dominum Patrem et Dominum Filium intelligi vellet. Etiam adhuc antiquior Genesis: *Et pluit Dominus super Sodomam et Gomorrhiam sulphur et ignem de caelo a Domino* (Gen. XIX, 24). Hæc aut nega scripta, aut quis es, ut non putes accipienda quemadmodum scripta sunt, maxime quæ non in allegoriis et parabolis, sed in definitionibus et (3) certis et simplicibus habent sensum? Quod si ex illis es qui tunc Dominum non sustinebant Dei se Filium ostendentem, nec eum Dominum crederent, recordare tu cum illis scriptum esse: *Ego dixi, Vos dii estis, et filii Altissimi* (Ps. LXXXII, 6). Et: *Stetit Deus in ecclesia deorum*; ut si homines, per fidem filios Dei factos, deos Scriptura pronuntiare non timuit, scias illam multo magis vero et unico Dei Filio Dei nomen jure contulisse. Ergo, inquis, provocabo te, ut hodie quoque ex auctoritate istarum Scripturarum constanter duos deos et duos dominos prædices. Absit. Nos enim qui et tempora et causas Scripturarum per Dei gratiam inspiciamus, (a) maxime Paracleti, non hominum discipuli, duos quidem definimus, Patrem et Filium, et jam tres cum Spiritu sancto, secundum rationem œconomiae, quæ facit numerum: ne, ut vestra perversitas infert, Pater ipse credatur natus et passus; quod non licet credi, quoniam non ita traditum est. Duos tamen Deos et duos Dominos nunquam ex ore nostro proferimus: non quasi non et Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus sanctus Deus, et Deus unusquisque; sed quoniam retro et duo dii et duo domini prædicabantur; ut, ubi venisset Christus, et Deus agnosceretur, et Dominus vocaretur, quia Filius Dei et Domini. Si enim una persona et Dei et Domini in Scripturis inveniretur, merito Christus non esset admissus ad nomen Dei et (4) Domini. Nemo enim alius præter unus Deus et unus Dominus prædicabatur, et futurum erat ut ipse Pater descendisse videretur, quia unus Deus et unus Dominus legebatur; et tota œconomia ejus obumbraretur,

A quæ in materiam fidei prospecta atque dispensata est. At ubi venit Christus, et cognitus est a nobis, quod ipse sit (5) qui numerum retro fecerat, factus secundus a Patre, et cum Spiritu tertius, et jam Pater per ipsum plenius manifestatus, redactum est jam nomen Dei et Domini in unionem; ut, (6) quia nationes a multitudine idolorum transirent ad unicum Deum, et (7) differentia constitueretur inter cultores unius, et plurimæ divinitatis. Nam et lucere in mundo Christianos oportebat ut filios lucis, lumen mundi unum et Deum et Dominum colentes, et nominantes. Cæterum, si ex conscientia qua scimus Dei nomen et Domini et Patri et Filio et Spiritui convenire, deos et dominos nominaremus, extinxissemus faces nostras etiam ad martyria timidiores, quibus evadendi quoque (8) pateret (9) occasio jurantibus statim per deos et dominos, ut quidam hæretici, (b) quorum dii plures. Itaque deos omnino non dicam, nec dominos; sed Apostolum sequar, ut si pariter nominandi fuerint Pater et Filius, Deum Patrem appellem, et Jesum Christum Dominum nominem. Solum autem Christum potero Deum dicere, sicut idem Apostolus: *Ex quibus Christus, qui est, inquit, Deus super omnia benedictus in ævum omne* (Rom. I, 7). Nam et radium solis seorsum solem vocabo; solem autem nominans cujus est radius, non statim et radium solem appellabo. Nam etsi soles duos non faciam, (10) tamen et solem et radium ejus tam duas res, et duas species unius indivisæ substantiæ numerabo, quam (11) Deum et Sermonem ejus, quam Patrem et Filium.

CAPUT XIV.

C Adhuc et illa nobis regula adsistit duos vindicantibus Patrem et Filium, quæ (12) invisibilem Deum determinavit. Cum enim Moyses (Exod. XXXIII, 43, 29) (c) in Ægypto desiderasset Domini conspectum, dicens: *Si ergo inveni gratiam coram te, manifesta mihi te, ut cognosceret videam te: Non potes videre, inquit, faciem meam; non enim videbit homo faciem meam, et vivet; id est, morietur qui viderit. Invenimus enim et a multis Deum visum, et neminem tamen eorum, qui cum viderant, mortuum. Visum quidem Deum secundum hominum capacitatem, non secundum plenitudinem divinitatis: nam patriarchæ Deum vidisse referuntur, ut Abraham et Jacob, et prophetæ, D ut Isaias, ut Ezechiel; et tamen mortui non sunt.*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Spiritum s. Plus *Latin.* in Christo ex S. Plus *Jun.*
 (2) Enim suum non dixisset, si *Seml.*
 (3) Et *abest Seml.*
 (4) Ad *add. Seml.*
 (5) Sit *abest Seml.*
 (6) Et *Seml.*

- (7) Ut *Seml.*
 (8) Quæque *Seml.*
 (9) Patet *Seml.*
 (10) Duos faciam *Seml.*
 (11) Qua *Seml.*
 (12) Quem *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XIII. — (a) *Maxime Paracleti, non hominum discipuli.* Sentit, ni fallor, de Paraclete novæ prophetiæ. Jactabant vero Montani sectatores, se non hominum discipulos, sed Paracleti. RHEN.

(b) *Quorum Dii plures.* Propter Æonum deorum immensam farraginem Valentinianos subindicat, qui Gnosticorum velut surculi, et rami ex corrupta radice. LE PR.

(c) *Moses in Ægypto desiderasset Domini conspectum.* At neque in Ægypto, sed in Sina Arabiæ monte Moyses ipse refert ejusmodi se colloquium cum Deo habuisse. Mirandum idcirco nobis videtur, quod ne ullus quidem interpres sive commentator hunc Tertulliani errorem, quantumvis obivium, ad nostra usque tempora observaverit. EDD.

Igitur aut mori debuerant, si eum viderant; *Deum enim nemo videbit, et vivet*; aut si Deum viderunt, et mortui non sunt, Scriptura mentitur, Deum dixisse, *Faciem meam homo si viderit, non vivet*; aut Scriptura mentitur, cum invisum, aut cum visum Deum profert. Jam ergo alius erit qui videbatur, quia non potest idem invisibilis definiri, qui videbatur; et consequens erit, ut invisibilem Patrem intelligamus, pro plenitudine majestatis; visibilem vero Filium agnoscamus, pro modulo derivationis: sicut nec solem nobis contemplari licet, quantum ad ipsam substantiæ summam quæ est in cœlis; radium autem ejus toleramus oculis pro temperatura portionis quæ in terram inde porrigitur. Hic ex diverso volet aliquis etiam Filium invisibilem contendere, ut sermonem, ut spiritum; et dum unicam (1) conditionem Patris et Filii vindicat, unum potius atque eundem confirmare Patrem et Filium. Sed diximus Scripturam differentiæ patrocinari, per visibilem et invisibilem distinctionem. Nam et illud adjiciunt ad argumentationem: Quod si Filius tunc ad Moysen loquebatur, ipse faciem suam nemini visibilem pronuntiaret, quia scilicet ipse invisibilis Pater fuerit in Filii nomine. Ac per hoc, sic eundem volunt accipi visibilem et invisibilem, quomodo eundem Patrem et Filium: quoniam et paulo supra, antequam faciem Moysi negasset, (2) scriptum sit, Dominum ad Moysen locutum coram, velut si quis loquatur ad amicum suum, non minus quam et Jacob: *Ego vidi, inquit (Gen. XXXII, 50), Dominum facie ad faciem*. Ergo visibilis et (3) invisibilis idem. Et quia idem utrumque, ideo et ipse, qua Pater, invisibilis; et qua Filius, (4) visibilis. Quasi non expositio Scripturæ quæ fit a nobis, Filio competat, Patre seposito in sua invisibilitate. (5) Dicimus enim et Filium suo nomine eatenus invisibilem, qua sermo et spiritus Dei ex substantiæ conditione jam nunc, et qua (6) Deus, et sermo, et spiritus: visibilem autem fuisse ante carnem eo modo quo dicit (*Num. XII, 2*) ad Aaron et Mariam; *Et si fuerit Prophetes in vobis, in visione cognoscat illi, et in somnio loquar illi, non quomodo Moysi. Os ad os loquar illi in specie, id est in veritate; et non in ænigmate, id est, non in imagine*. Sicut et Apostolus: *Nunc videmus tanquam per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem (I Cor. XIII, 12)*. Igitur cum Moysi servat conspectum suum et colloquium facie ad faciem in futurum (nam hoc postea adimpletum est in montis secessu, sicut legimus in Evangelio (*Luc. IX, 50*) visum cum illo Moysen colloquentem);

- (1) Unam *Seml.*
 (2) Et *inserit Seml.*
 (3) Et *abest Fran. Paris.*

CAP. XIV.—(a) *Faciem autem suam, etc.* Istud adfert auctor tanquam argumentum Præcætorum; nam et refutat verbis illis, *Quis enim pater?* etc. ostendens filium potius faciem patris dici debere, idque ex Scrip., Thren. IV. PAM.

CAP. XV.—(b) *Iidem ipsi Apostoli, etc.* Apostolis plurali numero attribuit, quod solus Joannes scribit, Epist. I, c. 1, et mox citatur; ea de causa, quantum

apparet retro semper in speculo, et ænigmate, et visione, et somnio Deum, id est, Filium Dei, visum tam Prophetis et Patriarchis, quam et ipsi adhuc Moysi. Et ipse quidem Dominus si forte coram ad faciem loquebatur, non tamen ut est, homo faciem ejus videret, nisi forte in speculo et in ænigmate. Denique, si sic Moysi locutus est Dominus, ut et Moyse faciem ejus cominus sciret, quomodo statim atque ibidem desiderat faciem ejus videre quam, quia viderat, non desideraret. Quomodo æque et Dominus negat videri faciem suam posse, quam ostenderat, si tamen ostenderat? Aut quæ est facies Dei, cujus conspectus negatur, si erat quæ visa est? *Vidi, inquit Jacob, Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea (Gen. XXXII, 50)*. Alia debet esse facies, quæ si videatur, occidit. Aut numquid Filius quidem videbatur, et sic facies, sed ipsum hoc in visione, et somnio, et speculo, et ænigmate, quia sermo, et spiritus, nisi imaginaria forma videri non potest. (a) Faciem autem suam dicit invisibilem Patrem. Quis enim Pater? non facies erit Filii, nomine auctoritatis, quam genitus a Patre consequitur? Non enim et de aliqua majore persona congruit dicere: facies mea est ille homo; et: faciem mihi præstat. *Pater, inquit, major me est (Joan. XIV, 28)*. Ergo facies erit Filii Pater. Nam et Scriptura quid dicit? *Spiritus personæ ejus, Christus Dominus (Thren. IV, 20)*. Ergo si Christus personæ paternæ spiritus est, merito cujus spiritus persona erat, id est Patris, eum faciem suam, ex unitate scilicet, pronuntiavit. Mirarer plane, an facies Filii Pater accipi possit, qui est caput ejus: *Caput enim Christi Deus (I Cor. II, 5)*.

CAPUT XV.

Si hunc articulum quæstionibus Scripturæ veteris non expediam, de Novo Testamento summam confirmationem nostræ interpretationis; ne quodcumque in Filium reputo, in Patrem proinde defendas. Ecce enim et in Evangeliiis et in Apostolis visibilem et invisibilem Deum deprehendo, sub manifesta et personali distinctione conditionis utriusque. Exclamat quodammodo Joannes; *Deum nemo vidit unquam (Joan., I, 18)*. Utiq; nec retro. Ademit enim temporis quæstionem, dicendo Deum nunquam visum. Confirmat et Apostolus de Deo: *Quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest (I Tim. VI, 18)*; scilicet, quia morietur qui viderit (b). Iidem ipsi Apostoli et vidisse se Christum, et contrectasse testantur. Porro si ipse est Christus et Pater et Filius, quomodo visus est, et in-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quia et filius *Seml.* pater visibilis antehac *Jm.*
 (2) Visibilitatis *Seml.*
 (3) Quia *Seml.* quæ Deus ut *Jm.* qua etiam *Itig.*

COMMENTARIUS.

apparet, quod pluraliter ille dixerit: *Quod vidimus, quod audivimus, oculis nostris vidimus, et manibus nostræ contrectaverunt, de Sermone vitæ*. Ubi et rursum paulo post verborum ordinem immutat, cum legatur hodie et græce et latine: *quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod prospeximus, et manibus nostræ contrectaverunt*. PAM.

visus? Ad hanc diversitatem visi et invisī in unum A conferendam, quis ex diverso non argumentabitur, recte utrumque dictum: visibilem quidem in carne, invisibilem vero ante carnem; ut idem sit Pater invisibilis ante carnem, qui et Filius visibilis in carne? Atquin, si idem ante carnem invisibilis, quomodo visus etiam retro invenitur ante carnem? Æque si idem post quem et retro visum in ænignate, plenius visibilem caro effecit; sermo scilicet, qui et caro factus, est alius, quem nunquam quisquam vidit, nisi Pater, scilicet cuius est sermo. Denique, inspiciamus quem Apostoli viderint. *Quod vidimus*, inquit Joannes (I Joan. I, 1), *quod audivimus, oculis nostris vidimus, et manus nostræ contrectaverunt de Sermone vitæ*. Sermo enim vitæ factus, et auditus, et contrectatus, quia caro, qui ante carnem Sermo tantum in primordio apud Deum Patrem, non Pater apud Sermonem. Nam etsi Deus Sermo, sed apud Deum, quia ex Deo Deus, quia cum Patre apud Patrem. *Et vidimus gloriam ejus, tanquam unigeniti a Patre* (Joan. I, 14); utique Filii, scilicet visibilis, glorificati a Patre invisibili. Et ideo quoniam (1) Sermonem Dei Deum dixerat, ne (2) adjuvaret adversariorum præsumptionem, quasi Patrem ipsum vidisset, ad distinguendum inter invisibilem Patrem, et Filium visibilem, superdicat ex abundantia, *Deum nemo vidit unquam* (Joan., I, 18). Quem Deum? Sermonem? Atquin, *Vidimus, et audivimus, et contrectavimus*, de Sermone vitæ prædictum est. Sed quem Deum? Scilicet Patrem, apud quem Deum (5) erat Sermo, *unigenitus* scilicet (4) *Filius, qui in sinum* (5) *Patris ipse disseruit*. Ipse et auditus, et visus, et ne phantasma crederetur, etiam contrectatus. Hunc et Paulus conspexit, nec tamen Patrem vidit. *Novne, inquit, vidi Jesum* (I Cor. IX, 1)? Christum autem et ipse Deum (6) cognominavit: *Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super* (7) *omnia Deus benedictus in ævum* (Rom. IX, 5). Ostendit et ipse (8) visibilem Dei Filium, id est Sermonem Dei, *quia caro factus est*, Christus dictus est. De Patre autem ad Timotheum: *Quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest* (I Tim., VI, 16). Exaggerans amplius (*ibid.*): *Qui solus habet immorta-*

litatem, et lucem habitat inaccessibilem. De quo et supra dixerat (a): *Regi autem sæculorum, immortalis, invisibili, soli Deo*: ut et contraria ipsi Filio adscriberemus, mortalitatem (9), accessibilitatem; quem mortuum contestatur *secundum Scripturas* (I Cor. XV, 5); et a se novissime visum, per accessibilem utique lucem: quanquam et illam neque (10) ipse sine periculo luminis expertus est, (b) neque Petrus et Joannes et Jacobus sine rationis (11) et amentia; qui si non passuri Filii gloriam, sed Patrem vidissent, credo, morituri ibidem. *Deum enim nemo videbit, et vivet*. Si hæc ita sunt, constat eum semper visum ab initio, qui visus fuerit in fine; et eum nec in fine visum, qui nec ab initio fuit visus; et ita duos esse, visum et invisum. Filius ergo visus est semper, et B Filius conversatus est semper, et Filius operatus est semper, ex auctoritate Patris et voluntate; quia *Filius nihil a semetipso potest facere, nisi viderit Patrem facientem*; in sensu scilicet facientem (12). Pater enim sensu (13) agit. Filius vero quod (14) in Patris sensu est videns perficit. Sic omnia per Filium facta sunt, et sine illo factum est nihil.

CAPUT XVI.

Nec putes sola opera mundi per Filium facta, sed et quæ a Deo exinde gesta sunt. *Pater enim qui diligit Filium, et omnia tradidit in manu* (15) *ejus*; utique a primordio diligit, et a primordio tradidit. Ex quo, a primordio Sermo erat apud Deum, et Deus erat Sermo (Joan., I, 1), cui data est omnis potestas a Patre in cælis et in terra (Matth., XXVIII, 8). *Non judicat Pater quemquam; sed omne iudicium tradidit Filio* (Joan., V, 22); a primordio tamen. Omnem enim dicens potestatem, et omne iudicium, et omnia per eum facta, et omnia tradita in manu ejus, nullam exceptionem temporis permittit: quia omnia non erunt, si non omnis temporis fuerint. Filius itaque est qui (16) ab initio iudicavit, turrim superbissimam elidens, linguasque dispertiens (17), orbem totum aquarum violentia puniens, pluens super Sodomam et Gomorrhæam ignem et sulphurem (18); *Dominus* (19) *a Domino* (Gen., XIX, 24). Ipse enim et ad humana semper colloquia descendit, ab Adam usque ad Patriarchas et Prophetas, in visione, in somnio (20), in

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quomodo Seml.
- (2) Ut Seml.
- (3) Deus Seml.
- (4) Scilicet abest Seml.
- (5) Est in sinu Seml.
- (6) Ipsum Dominum Seml.
- (7) Per Seml.
- (8) Ipse abest Seml.
- (9) Et inser. Jun.
- (10) Et add. Seml.
- (11) Rationes Seml. irratione Fran. erratione Rhen. et

- Jun. rationis ex amentia Wouw.
- (12) Sentientem Seml.
- (13) In sensu Jun.
- (14) Qui Venet. Rhen.
- (15) Sicut Rhen.
- (16) Et add. Seml.
- (17) Disperdens Seml.
- (18) Sulphur Jun.
- (19) Deus a Deo Seml.
- (20) Somno Seml.

COMMENTARIUS.

(a) *Regi autem sæculorum immortalis, invisibili*, etc. Hic annotatu dignum, quod non modo BB. Ambr. Hieron. et August. hunc locum Apost. I Tim. I, citantes, sed et hic Auctor, non aliud legant quam *soli Deo*, ex quo colligitur, quod quidam ex græcis hodiernis exemplaribus interponunt *sapienti*, adjectum esse ex calce Epist. ad Rom.

Quare etiam in illo nimis libera Clarii castigatio. PAM.
(b) *Neque Petrus et Joannes et Jacobus sine rationis et amentia*. Hoc est, neque sine periculo rationis, neque sine amentia. Periculum rationis dicit, ut supra *Periculum luminis*, hoc est, damnum. Liber Ursini. *sine rationis ex amentia*; Pithœi, *sine ratione et amentia*. RIC.

speculo, in ænigmate, ordinem suum præstruens ab initio semper, quem erat persecuturus in finem (1). Ita semper ediscebat (a), et Deus in terris cum hominibus conversari non alius potuit (2) quam Sermo, qui caro erat futurus. Ediscebat autem, ut nobis fidem sterneret, ut facilius crederemus Filium Dei descendisse in sæculum, si (3) et retro tale quid gestum cognosceremus. Propter nos enim sicut scripta sunt, ita et gesta sunt, in quos ævorum fines decurrerunt. Sic etiam affectus humanos sciebat jam tunc, suscepturus etiam ipsas substantias hominis, carnem et animam; interrogans Adam quasi nesciens, *Ubi es Adam? pœnitens quod hominem fecisset*, quasi non præsciens; *tentans Abraham*, quasi ignorans quid sit in homine; offensus, reconciliatus eisdem. Et si qua hæretici apprehendunt quasi Deo indigna, ad destructionem Creatoris, ignorantes hæc in Filium competisse, qui etiam passiones humanas, et sitim, et esuriem, et lacrymas, et ipsam nativitatem, ipsamque mortem erat subiturus: *Propter hoc minoratus a Patre modicum quid (4) citra angelos (Ps. VIII, 6)*. Sed hæretici quidem nec Filio Dei deputabunt convenire, quæ tu ipsi (5) Patri inducis, quasi ipse se denominaverit propter nos; cum Scriptura alium dicat ab alio minoratum, non ipsum a semetipso. Quid si et alius qui *coronabatur gloria et honore (6)*, alius qui coronabat, utique Filium Pater? Cæterum, quale est, ut Deus omnipotens ille invisibilis, *quem nemo vidit hominum, nec videre potest: ille qui inaccessibilem lucem habitat: ille qui non habitat in manufactis; a cujus conspectu terra contremiscit, montes liquescent ut cera; qui totum orbem manu apprehendit velut nidum; cui cælum thronus, et terra scabellum; in quo omnis locus, non ipse in loco; qui universitatis extrema linea est; ille Altissimus, in paradiso ad vespeream deambulaverit, quaerens Adam; et arcam post introitum Noe clauscrit; et apud Abraham sub quercu refrigeraverit; et Moysen de rubo ardenti vocarit; et in fornace Babylonii regis quartus apparuerit (quanquam Filius hominis est dictus), ni hæc in imagine (7), et speculo, et ænigmate fuissent? Scilicet et hæc nec de Filio Dei cre-*

denda fuisse (8), si scripta non essent; fortasse non credenda de Patre, licet scripta, quem isti in vulvam Mariæ deducunt, et in Pilati tribunal imponunt, et in monumento (9) Joseph concludunt. Hinc igitur apparet error illorum. Ignorantes enim, a primordio omnem ordinem divinæ dispositionis per Filium decurrerunt, ipsum credunt Patrem et visum, et congressum, et operatum, et sitim et esuriem passum, adversus Prophetam dicentem: *Deus æternus non sitiit, nec esuriat omnino* (quanto magis nec morietur, nec sepelietur!); et ita unum Deum semper egisse, id est Patrem, quæ per Filium gesta sunt.

CAPUT XVII.

Facilius existimaverunt Patrem in Filii nomine egisse, quam Filium in Patris; dicente ipso Domino: *Ego veni in Patris mei nomine (Joan. V, 43)*. Item ad ipsum Patrem: *Nomen tuum manifestavi hominibus (Joan. XVII, 6)*. (b) Condicente etiam Scriptura: *Benedictus qui venit in nomine Domini (Matt. XXI, 6)*, utique Filius in Patris nomine. Sed et nomina (10) Patris, Deus omnipotens, Altissimus (11), Dominus virtutum, Rex Israelis, Qui est. Quatenus ita scripturæ docent, hæc dicimus et in Filium competisse, et in his Filium venisse, et in his semper egisse, et sic ea in se hominibus manifestasse. *Omnia, inquit, Patris mea sunt*. Cur non et nomina? Cum (12) ergo legis Deum omnipotentem, et Altissimum, et Deum virtutum, et Regem Israelis, et (c) Qui est; vide ne per hæc Filium etiam demonstratur, suo jure Deus omnipotens (13), qua Sermo Dei omnipotentis, quaque omnium accipit potestatem; Altissimus, qua *dextera Dei exaltatus*, sicut Petrus in Actis (II, 22) concionatur; Dominus virtutum, quia omnia subjecta sunt illi a patre; Rex Israelis, quia ille proprie excidit (14) sors gentis istius; item, Qui est, quoniam multi filii (15) dicuntur, et non sunt. Si autem volunt et Christi nomen Patris esse, audient (16) suo loco. Interim, hic mihi promotum sit responsum adversus id quod et de Apocalypsi Joannis proferunt: *Ego (17) Dominus qui est (18), et qui fuit, et venit omnipotens; et sicubi alibi Dei omnipotentis appellationem non putant etiam Filio convenire: quasi qui venturus est, non sit (19)*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quæ erat persecuturus infinita *Seml.*
 (2) Potuit *abest Seml.*
 (3) Si *abest Seml.*
 (4) Quid *abest Seml.*
 (5) Ipse *Seml.*
 (6) Gloriam et honorem *Seml.*
 (7) Dictus, et in imagine *Seml.*
 (8) Fuissent *Jun.*
 (9) Monumentis *Seml.*
 (10) Nomiini: et nomen patris *Seml.*

- (11) Altissimus *abest Seml.*
 (12) Cur *Fran. Paris.*
 (13) Omnipotens *abest Seml.*
 (14) Accidit *Jun.* propria exivit *Latin.*
 (15) Dii *conjc. Clucon.*
 (16) Audiunt *Seml.*
 (17) Ergo *Seml.*
 (18) Et qui erat *add. Seml.* et qui erat et qui venit *Jun.*
 (19) Est, non *abest Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVI. — (a) *Ita semper ediscebat*. Sic in libro de *Carne Christi*: « Et liberare, inquit, et judicare humanum genus ediscebat in carnis habitu non natæ adhuc. » Rursum, de *Resurr. car.* « Immunitatem carnis ediscunt. » Et hic mox: « Ediscebat autem. » In libello ad *Martyres*: « Etiam in pace, inquit, labore et incommodis bellum pati jam ediscunt. » RHEX.

CAP. XVII. — (b) *Condicente etiam scriptura*. Condicere

nove usurpat pro similiter dicere, sive assentiri. RHEX.

(c) *Qui est*. *ὁ ὢν εἰπὶ τὸ ὄν*, dicit Dominus Deus; et alio loco: *Qui est me misit*, etc.; ad cujus vocis interpretationem subjicitur statim, *qui est, quoniam multi filii dicuntur, et non sunt*. Quæ explicatio an vera sit non ausim dicere. Ibi enim significari quis crederet nomen tetragrammaton Jehova, in quo tot mysteria latent ut tradunt rabbini et Cabalistæ. LE PR.

omnipotens, cum et Filius omnipotentis tam omnipotens sit (1), quam Deus Dei Filius.

CAPUT XVIII.

Sed hanc societatem nominum paternorum in Filio ne facile perspiciant, perturbat illos Scriptura, si quando unicum Deum statuit; quasi non eadem et deos et dominos duos proposuerit, ut supra ostendimus. Ergo quia duos et cum, inquit, invenimus, ideo ambo unus atque idem, et Filius et Pater. Porro, non periclitatur Scriptura, ut illi de tua argumentatione succurras, ne sibi contraria videatur. Habet rationem, et cum unicum Deum statuit, et cum duos Patrem et Filium ostendit; et sufficit sibi. Filium nominari ab ea constat. Salvo enim Filio recte unicum Deum potest determinasse, cujus est Filius. Non enim desinit esse qui habet Filium ipse unicus, suo scilicet nomine, quotiens sine Filio nominatur; sine Filio autem nominatur, cum principaliter determinatur ut prima persona, quæ ante Filii nomen erat proponenda; quia Pater ante cognoscitur, et post Patrem Filius nominatur. Igitur unus Deus Pater, et alius absque eo (2) non est. Quod ipse inferens (3), non Filium negat, sed alium Deum: cæterum alius a Patre Filius non est (4). Denique, inspice sequentia hujusmodi pronuntiationum, et invenies fere ad idolorum factitatores atque cultores definitionem earum pertinere; ut multitudinem falsorum deorum unio divinitatis expellat, habens tamen Filium quanto individuum et inseparatum a Patre, tanto in Patre reputandum, etsi non nominatum. Atquin si nominasset illum, separasset, ita dicens, « Alius præter me non est, nisi Filius meus. » Alium enim etiam Filium fecisset, quem de aliis exceperet. Puta solem dicere: « Ego sol, et alius præter me non est, nisi radius meus, » nonne denotasses (5) vanitatem (6), quasi non et radius in sole deputetur? Itaque præter (7) semetipsum non esse alium Deum, hoc propter idololatriam tantationum quam Israelis, etiam propter hæreticos, qui, sicut nationes manibus, ita et ipsi verbis idola fabricantur, id est, alium Deum, et alium Christum. Igitur et cum se unum pronuntiabat, Filio Pater procurabat, ne ab alio Deo Christus venisse credatur, sed ab illo qui prædixerat: *Ego Deus, et alius absque me non est*; qui se unicum, sed cum Filio ostendit, cum quo cælum solus extendit.

CAPUT XIX.

Quin (8) et hoc dictum ejus, in argumentum singula-

ritatis arripient: *Extendi, inquit, cælum solus*. Quantum ad cæteras virtutes, solus, præstruens adversus conjecturas hæreticorum, qui mundum ab angelis (a) et potestatibus diversis volunt structum; qui et ipsum Creatorem aut angelum faciunt, aut ad alia (9) quæ extrinsecus, ut opera mundi, ignorantem quoque subornatum. Aut si sic solus cælum extendit, quomodo isti præsumunt in perversum hæretici, quasi singularis non admittatur Sophia illa dicens: *Cum pararet cælus (10) ego aderam illi simul (11)*. Et si dixit Apostolus: *Quis cognovit sensum Domini, et quis illi consilio fuit (I Cor. II, 15)? (b) utique præter Sophiam ait (12), quæ illi aderat*. In ipso tamen et cum illo universa compingebat, non ignorante quid faceret. Præter Sophiam autem, præter Filium dicit, qui est Christus, Sophia et Virtus Dei secundum Apostolum, solus sciens sensum patris: *Quis enim scit quæ sunt in Deo nisi spiritus qui in ipso est?* Non qui extra ipsum (13). Erat ergo qui non solum Deum faceret, nisi a cæteris solum. Sed et (14) Evangelium recusetur, quod dicat *omnia per Sermonem a Deo facta esse, et sine eo nihil factum*. Nisi enim fallor, et alibi scriptum est: *Sermone ejus cæli firmati sunt, et spiritu oris (15) ejus omnes virtutes eorum*. Et Sermo autem, Virtus et Sophia, ipse erit Dei Filius. Ita si per Filium omnia, cælum quoque per Filium extendens, non solus extendit, nisi illa ratione qua a (16) cæteris solus. Atque adeo statim de Filio loquitur: *Quis alius dejecit signa ventriloquorum, et divinationes a corde, avertens sapientes retrorsum, et consilium eorum infatuans?* Sistens verba Filii sui, discendo scilicet: *Hic est Filius meus dilectus; hunc audite*. Ita Filium subjungens ipse interpretator est, quomodo cælum solus extenderit, scilicet cum Filio solus, sicut cum Filio unum. Proinde et filii erit vox, *Extendi cælum solus*; quia *Sermone cæli confirmati sunt*. Quia Sophia, id est (17), Sermone assistente, paratum est cælum, et *omnia per Sermonem sunt facta*, competit et Filium (18) solum extendisse cælum, quia solus operationi Patris ministravit. Idem erit dicens: *Ego primus, et insuper ventura (19) ego sum*. Primum scilicet omnium, Sermo: *In principio erat Sermo*; in quo principio prolatus a Patre est. Cæterum Pater non habens initium, ut a nullo prolatus, ut innatus, non potest videri. Qui solus fuit semper, ordinem habere non potuit. Igitur si propterea eundem et Patrem et Filium credendum putaverunt, ut unum Deum vindicent, salva (20)

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Dei filius *add. Seml.*
- (2) Absque eo alius *Seml.*
- (3) Inserere *Seml.*
- (4) Deus *add. Jun.*
- (5) Denotasset *Seml.*
- (6) Unitatem *alii.*
- (7) Per *Seml.*
- (8) Qui *Seml.*
- (9) Adilla *Jun.*
- (10) Cælum *Seml.*

- (11) Simul *abest Seml.*
- (12) Fuit *Seml.*
- (13) Ipsum erat. Ergo *Seml.*
- (14) Et *abest Seml.*
- (15) Oris *abest Seml.*
- (16) A *abest Seml.*
- (17) Sophia in sermone *Seml.*
- (18) Filio *Wouw.*
- (19) In superventura *Seml. In abest Fran.*
- (20) Salvus *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XIX. — (a) *Qui mundum ab angelis, etc.* Notat Valentinianos et similes alios, et Procli sectatores ac Seleucianos. RHEN.

(b) *Utique præter Sophiam.* Sensus est: cum Pau-

lus dicit, « *quis illi consilio fuit?* » intelligit: quis præter Sophiam consilio fuit, quæ Sophia illi aderat? RHEN.

est unio ejus, qui cum sit unus, habet (1) et Filium, æque et ipsum eisdem Scripturis comprehensum. Si Filium nolunt secundum a Patre reputari, ne secundus duos faciat deos dici, ostendimus etiam duos deos in Scriptura relatos, et duos dominos; et tamen ne de isto scandalizetur (2), rationem reddidimus, qua Dei non duo dicantur, nec Domini (3), sed qua Pater et Filius duo; et hoc non ex separatione substantiæ, sed ex dispositione, cum individuum et inseparatum Filium a Patre pronuntiamus; nec statu, sed gradu alium; qui etsi Deus dicatur, quando nominatur singularis, non ideo duos deos faciat, sed unum, hoc ipso quod et Deus ex unitate Patris vocari habeat.

CAPUT XX.

Sed argumentationibus eorum adhuc retundendis opera præbenda est, si quid de Scripturis ad sententiam suam excerptent, cætera nolentes intueri, quæ et ipsa regulam servant, et quidem salva unione divinitatis, et monarchiæ sonitu. Nam sicut in veteribus nihil aliud tenent quam, *Ego Deus, et alius præter me non est* (Ps. XLV, 5); ita in Evangelio, responsionem Domini ad Philippum tuentur, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. XIV); et, *Qui me viderit, videt (4) et Patrem*; et, *Ego in Patre, et Pater in me*. Illis tribus capitulis totum instrumentum utriusque Testamenti volunt cedere (5), cum oporteat secundum plura intelligi pauciora, sed proprium hoc est omnium hæreticorum. Nam quia pauca sunt quæ in sylvâ inveniri (6) possunt, pauca adversus plura defendunt, et posteriora adversus priora suscipiunt. Regula autem C omni rei semper (7) ab initio constituta ex prioribus et ex pluribus in posteriora præscribit, utique et in pauciora (8).

CAPUT XXI.

Adspice itaque (a) quanta præscribat (9) tibi etiam in Evangelio, ante Philippi consultationem, et ante omnem argumentationem tuam. Et in primis, ipsa statim præfatio Joannis Evangelizatoris demonstrat, quod retro fuerit, qui caro fieri habebat: *In principio erat Sermo* (Joan. I, 1), et *Sermo erat apud Deum, et Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est*

nihil. Nam si hæc non aliter accipi licet, quam quomodo scripta sunt, indubitanter alius ostenditur, qui fuerit a principio, alius apud quem fuit: alium Sermonem esse, alium Deum (10) (licet et Deus Sermo, sed qua Dei Filius, non qua Pater); alium per quem omnia, alium a quo omnia. Alium autem quomodo dicamus, sæpe jam edidimus; quo alium dicamus necesse est, ne eundem; alium autem, non quasi separatum, sed dispositione (11) alium, non divisione. Hic ergo *factus est caro*, non ipse cujus erat Sermo. *Hujus gloria visa est (b)* tanquam unicus a Patre, non tanquam Patris. Hic unus (12) sinum Patris disseruit, non sinum suum Pater. Præcedit enim; *Deum nemo vidit unquam*. Idem et (13) agnus Dei ab Joanne designatur, non ipse cujus est dilectus. Certe Filius Dei semper, sed non ipse cujus est Filius. Hoc eum Nathanael statim sensit, sicut et alibi Petrus: *Tu es Filius Dei*. (Joan. I, 50; Matt. XVI, 16). Hoc et ipse recte sensisse illos confirmat, Nathanaeli (14) quidem respondens: *Quia dixi (15), Vidi te sub ficu, ideo credis* (Joan. II, 50); Petrum vero beatum affirmans, *cui non caro, neque sanguis revelasset* (quod et Patrem senserat), *sed Pater qui in cælis est* (Matt. XVI, 17). Quo dicto utriusque personæ constituit distinctionem, et Filii in terris, quem Petrus agnoverat Dei Filium, et Patris qui (16) in cælis, qui Petro revelaverat quod Petrus agnoverat Dei Filium Christum. Cum in templum (17) introiit, *edem Patris* appellat, ut Filius. Cum ad Nicodemum dicit: *Ita dilexit Deus mundum, ut Filium suum unicum dederit, in quem omnis qui crediderit, non pereat, sed habeat vitam sempiternam* (Joan. III, 16). Et rursus (Ibid. 17): *Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut judicet mundum, sed ut salvus sit mundus per eum. Qui crediderit in illum, non judicatur; qui non crediderit in illum, jam judicatus est, quia non credidit in nomine unicus Filii Dei*. (18) Joannes autem cum interrogaretur quidde (c) Jesu contingeret: *Pater, inquit, diligit (19) Filium, et omnia tradidit in manu ejus. Qui credit (20) in Filium, habet vitam æternam; qui non credit in Filium (21) Dei, non videbit Deum, sed ira Dei manebit super eum* (Joan. III, 35, 36). Quem vero Samaritidi ostendit? Si Messiam qui dicitur Christus, Filium uti-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Habeat *Seml.*
 (2) Scandalizarentur *alii.*
 (3) In qua Domini *cod. Wouav.*
 (4) Vidit *Fran., Paris., Rig.*
 (5) Credere *Seml.*
 (6) Invenire *Jm.*
 (7) Semper *abest Seml.*
 (8) In prioribus, et in posteriora præscribit utique et in paucioribus *Rhen.*
 (9) Præscribant *Seml.*
 (10) Dei, alium Dominum *Seml.*
 (11) Necesse est non eundem autem, non quasi separa-

- rum, dispositione *Seml.* Necesse est non eundem, non autem quasi *Jm.*
 (12) Unius *Seml.*
 (13) Inde etsi *Seml.*
 (14) Nathanael *Rhen.*
 (15) Dixit *Rhen.*
 (16) Qui omitt. *Jm.*
 (17) Templo *Seml.*
 (18) De omitt. *Ciaccon.*
 (19) Diligit *Seml.*
 (20) Credidit *Seml.*
 (21) Credidit in filio *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXI.—(a) *Quanta præscribant tibi*. Quanta pro quam multa, ut ante in superioribus plus semel.
 (b) *Tanquam unicus a patre*, $\mu\omicron\nu\upsilon\gamma\eta\rho\upsilon\delta\epsilon\varsigma\ \acute{\alpha}\tau\epsilon\iota\ \pi\alpha\tau\epsilon\rho\varsigma$. Per vocem unicus quippe reddidit quod habetur. Joan. I.
 LE PR.

(c) *Joannes autem cum interrogaretur*. Joannem Baptistam intelligit, cujus sunt verba etiam Joan. 3, quæ sequuntur, *Pater diligit Filium, etc.*; sic enim castigavimus, pro, *dilexit*. PAM.

que se, non Patrem demonstravit, qui et alibi Christus Dei Filius, non Pater dictus est. Exinde discipulis: *Meum est, inquit, ut faciam voluntatem ejus qui me misit, ut consummem opus ejus.* Et ad Judæos, de paralytici sanitate: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor (Joan. V, 17). Pater et ego, Filius dicit. Denique, propter hoc magis Judæi illum interficere volebant, non tantum (1) quod solveret sabbatum, sed quod patrem suum Deum diceret, æquans se Deo.* Tunc ergo dicebat ad eos: *Nihil Filius facere potest a semetipso, nisi viderit (2) Patrem facientem (Joan. V, 19). Quæ enim ille facit, eadem et Filius facit. Pater enim diligit Filium, et omnia demonstravit illi quæ ille fecit, et majora istis (3) opera demonstravit illi, ut vos miremini. Quomodo enim suscitavit mortuos et vivificavit, ita et Filius quos vult vivificat (4). Neque enim Pater B judicat, sed omne judicium dedit Filio, uti omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem. Qui non honorat Filium, non honorat Patrem, qui Filium misit. Amen, amen dico vobis, quod qui audit (5) sermones meos (6), et credit ei qui me misit, habet vitam æternam; et in judicium non venit (7), sed transit (8) de morte in vitam. Amen dico vobis, quod veniet hora, qua mortui audient vocem Filii Dei; et cum audierint, vivent. Sicut enim Pater habet vitam æternam (9) a semetipso, ita et Filio dedit vitam æternam habere in semetipso, et (a) judicium dedit illi facere in potestate, qua filius hominis est; per carnem scilicet, sicut et Filius Dei per spiritum ejus. Adhuc adjicit: *Ego autem habeo majus quam Joannis testimonium (Joan. V, 36-37). Opera enim quæ Pater mihi dedit consummare, illa ipsa de me testimonium perhibent, quod me Pater miserit. Et qui C me misit Pater, ipse testimonium dixit de me.* Subjungens autem: *Neque vocem ejus audistis unquam, neque formam ejus vidistis; confirmat retro non Patrem, sed Filium fuisse, qui videbatur et audiebatur. Denique dicit: Ego veni in Patris mei nomine, et non me recepistis (Joan. V, 45). Adæo semper Filius erat in Dei et Regis et Domini, et (10) Omnipotentis, et Altissimi nomine. Interrogantibus autem quid facere debeant, respondit: *Ut credatis in eum quem Deus misit (Joan. VI, 29). Panem quoque se affirmat, quem Pater præstaret de cælo (Joan. VI, 32). Ergo omne quod ei daret Pater ad se venire, nec rejecturum se, quia de cælo descendisset, non ut suam, sed ut Patris faceret voluntatem: voluntatem autem Patris esse, uti qui viderit Filium, et crediderit in eum, vitam et resurrectionem consequatur (Joan. VI, 35): neminem porro ad se ve-***

*nire posse, nisi quem Pater adducat (b): omnem qui a Patre audisset et didicisset, venire ad se (Joan. VI, 14). Non quasi Patrem aliquis viderit, adjiciens et hic, ut ostenderet Patris esse Sermonem per quem docti fiant. At cum discedunt ab eo multi (Joan. VI, 66), et Apostolis suis offert, si velint discedere et ipsi, quid respondit Simon Petrus? *Quo discedimus (11)? verba vitæ habes, et nos credimus quod tu sis Christus. Patrem illum esse, an Patris Christum?**

CAPUT XXII.

Cujus autem doctrinam dicit ad quam mirabantur? suam, an Patris? Æque ambigentibus inter se, ne ipse esset Christus, utique non Pater, sed Filius: *Neque (12) me scitis, inquit (Joan. VII, 28), unde sim, et non veni a meipso; sed est verus qui me misit, quem vos non nostis. Ego novi illum, qui ab illo sum (13), et ille me misit: Non dixit, quia ipse sum, et ipse me misit; sed: ille misit. Item, cum misissent ad invadendum eum Pharisæi: *Modicum adhuc temporis, ait, vobiscum sum; et vado ad eum qui me misit.* At ubi se negat esse solum? *Sed ego, inquit, et qui me misit Pater; nonne duos demonstrat, tam duos quam inseparatos? imo totum erat hoc quod docebat, inseparatos duos esse. Siquidem et legem proponens duorum hominum testimonium confirmantem, subjungit: *Ego testimonium dico de me, et testimonium dicit de me, qui me misit Pater.* Quod si unus esset, dum idem est et Filius et Pater, non uteretur legis patrocinio fidem imponentis, non unius testimonio, sed duorum. Item, interrogatus ubi esset Pater, *neque se, neque Patrem notum esse illis respondens, duos dixit ignotos; quod si ipsum nossent, Patrem nossent, non quidem quasi ipse esset Pater et Filius, sed quia per individuitatem neque agnoscî, neque ignorari alter sine altero potest. Qui me, ait, misit, verax est; et ego quæ ab eo audivi, eu et loquor in mundum.* Interpretante extrinsecus Scriptura, non cognovisse illos quod de Patre dixisset, cum scilicet cognoscere debuissent sermones Patris in Filio esse, legendo apud Hieremiam (*Jerem. I, 9*): *Et dixit mihi Dominus, « Ecce dedi sermones meos in os tuum; »* Et apud Isaiam (*Is. I, 4*): *Dominus dat mihi linguam disciplinæ ad cognoscendum quando oporteat dicere sermonem.* Sicut ipse rursus: *Tunc, inquit (Joan. VIII, 28), cognoscetis quod ego sim, et a memetipso nihil loquar: sed sicut me docuit, ita et loquor; quia et qui me misit, mecum est.* Et hoc ad testimonium D individuorum duorum. Item, in altercatione Judæorum, exprobrans quod occidere eum vellent: *Ego,***

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tamen Seml.
- (2) Videat Sem.
- (3) Ista Seml.
- (4) Vivificabit alii.
- (5) Quod et qui audierit Latîn.
- (6) Meos abest Seml.
- (7) Veniet Seml.

- (8) Transiit al. Transiit, al. venit cod. Wouw.
- (9) Æternam abest Rhen.
- (10) Et abest Seml. et domini abest cod. Wouw.
- (11) Discedemus Fran.
- (12) Atque Jun.
- (13) Quia apud illum sum Seml. Quia ab illo sum Jun.

COMMENTARIUS.

(a) *Judicium dedit illi facere in potestate qua Filius hominis est.* Fere omnes codices et interpretes proponunt quia, quod intellectu facilius est. Nam S. Chrysostomus illam non adhibuit distinctionem; eo quod ea uteretur Paulus Samosatenus. LE PR.

(b) *Nisi quem Pater adducat.* Septem hisce capitibus a vigesimo Monarchianos impetit, probatque e Scriptura Filium alium esse a Patre, ideoque Patrem non se filium fecisse. LE PR.

inquit, quæ vidi penes Patrem meum, loquor; et vos quod vidistis penes patrem vestrum, id facitis; et nunc vultis occidere hominem veritatem vobis locutum, quam audivit a Deo; et: Si Deus esset pater vester, dilexissetis me. Ego enim ex Deo exivi et veni (et tamen non separantur (1), licet exiisse dixerit, ut quidam arripiunt hujus dicti occasionem; exivit autem a Patre, ut radius ex sole, ut rivus ex fonte, ut frutex ex semine). Ego dæmonium non habeo, sed honoro Patrem meum; et: Si ego me ipse glorificem, nihil est gloria mea. Est qui me glorificet Pater, quem vos dicitis Deum esse vestrum, nec nostis illum, at ego novi eum. Et si dicam, Non novi, ero similis vestri mendax; sed novi illum, et sermonem ejus servo. Ac cum subjungit: Abraham diem meum vidit, et lætatus est; nempe demonstrat Filium Abrahæ retro visum, non Patrem. Item, super cæcum illum Patris opera dicit se facere oportere. Cui post restitutionem luminum: Tu, inquit (Joan. IX, 35), credis in Filium Dei? et interroganti quis esset iste, ipse se demonstrans, utique Filium demonstravit, quem credendum esse dixerat. Dehinc, cognosci se profitetur a Patre, et Patrem a se. Et ideo se diligi a Patre, quod animam suam ponat; quia hoc præceptum accepisset a Patre. Et interrogatus a Judæis, si ipse esset Christus (utique Dei (2), nam usque in hodiernum Judæi Christum Dei, non ipsum Patrem sperant, quia nunquam Christus Pater scriptus est venturus): Loquor, inquit, vobis, et non creditis. Opera quæ ego facio in nomine Patris, ipsa de me testimonium dicunt. Quid testimonium? ipsum scilicet esse, de quo interrogabant, id est Christum Dei. De ovibus etiam suis, quod nemo illas de manu ejus eriperet: Pater enim quod mihi dedit, majus est omnibus (3); et (a): Ego et Pater unum sumus. Hic ergo jam gradum volunt figere stulti, imo cæci, qui non videant, primo, Ego et Pater, duorum esse significationem; dehinc in novissimo, unum, non ex unius esse persona, quod pluraliter dictum est; tum quod, unum sumus, non, unus sumus. Si enim dixisset, unus sumus, potuisset adjuvare sententiam illorum. Unus etiam singularis numeri significatio videtur. Adhuc cum duo, masculini generis. Unum dicit, neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad conjunctionem, ad dilectionem Patris, qui Filium diligit; et ad obsequium Filii, qui voluntati Patris obsequitur. Unum sumus, dicens, ego et Pater, ostendit duos esse, quos æquat

et jungit. Adeo addit etiam multa se opera a Patre ostendisse, quorum nihil lapidari meretur. Et ne putarent ideo se illum lapidare debere, quasi se Deum ipsum, id est Patrem voluisset intelligi; quia dixerat, Ego et Pater unum sumus, qua Filium Dei Deum ostendens, non qua ipsum Deum. Si in lege, inquit, scriptum est, Ego dixi, vos dii estis, et non potest solvi Scriptura; quem Pater sanctificavit, et misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia dixi (4), Filius Dei sum? Si non facio opera Patris mei, nolite credere; si vero facio, et mihi credere non vultis, vel propter opera credite. Et scitote quod ego in Patre sim, et Pater in me. Per opera ergo erat Pater in Filio, et Filius in Patre; et ita per opera intelligimus unum esse Patrem et Filium (5). Adeo totum hoc perseverabat inducere, ut duo tamen crederentur in una virtute; quia aliter Filius credi non posset, nisi duo crederentur.

CAPUT XXIII.

Post hæc autem Martha Filium Dei eum confessæ, non magis erravit, quam Petrus (Matth. XVI, 16) et Nathanael; quanquam etsi errasset, statim didicisset. Ecce enim, ad suscitandum fratrem ejus a mortuis, ad cælum et ad Patrem Dominus suspiciens: Pater, inquit (Joan. XI, 42) [utique Filius], gratias ago tibi, quod me semper exaudias. (6) Propter istas turbas circumstantes dixi, ut credant quod tu me miseris. Sed et in conturbatione animæ: Et quid dicam? Pater, salvum me fac de ista hora. Atquin propter hoc veni in istam horam. Verum, Pater, glorifica nomen tuum (Joan. XII, 27). In quo erat et (7) Filius. Ego, inquit, (Joan. V, 43), veni in Patris nomine. Inde scilicet suffecerat Filii ad Patrem vox. Ecce ex abundantia (8) respondet (9) de cælo Pater, Filio contestatur (Matth. XVII, 5): Hic est Filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum. Ita et in isto, Glorificavi, et glorificabo rursus (10), quot personæ tibi videntur, perversissime Praxea, nisi quot et voces? habes Filium in terris, habes Patrem in cælis. Non est separatio ista, sed dispositio divina. Caterum, scimus Deum etiam intra abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potestate. Filium quoque, ut individuum, cum ipso ubique. Tamen in ipsa œconomia, Pater voluit Filium in terris haberi, se vero in cælis; quo (11) et ipse Filius suspiciens, et orabat et postulabat a Patre, quo et nos erectos docebat orare: Pater noster qui es in cælis (Matth. VI, 19), et cum (12) sit et ubique, hanc (13) sedem suam voluit Pater; *minor-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Separamus Seml.
 (2) Deus Seml.
 (3) Pater enim qui major est omnibus dedit mihi alii; pater enim qui dedit mihi, major est ova. Jun.
 (4) Dixerat Seml.
 (5) Et Filium abest Seml.
 (6) Sed add. Lat.

- (7) Et omitt. Seml.
 (8) Ex abundantia Latin.
 (9) Respondit Frat.
 (10) Glorificabo, rursus Seml. Venet.
 (11) Quod Seml.
 (12) Cælis: cum Seml.
 (13) Utique, hanc alii.

COMMENTARIUS.

CAP. XXII. — (a) Ego et pater unum sumus. Hæc eadem verba quæ ex Joan. 10, assumpsit, retulit cap. 20, superius. Illa autem detorquebant hæretici

monarchiani, qui inde factum putabant ut constaret alium non esse Filium a Patre; cum tamen unitatem essentia dicant, non personæ. Læ Pa.

vit (1) *Filium modico citra angelos* (Ps. VIII, 6), ad terram demittendo; *gloria tamen et honore coronaturus illum*, in cœlis resumendo. Hæc jam præstabat illi, dicens, *Et glorificavi, et glorificabo*. Postulat Filius de terris, Pater promittit a cœlis. Quid mendacem facis et Patrem et Filium, si aut (2) Pater de cœlis loquebatur ad Filium, cum ipse esset Filius apud terras; aut Filius ad Patrem precabatur, cum ipse esset Pater apud cœlos? Quale est ut Filius item postularet (3) a semetipso, postulando a Patre, si (4) Filius erat Pater; aut iterum Pater sibi ipsi promitteret, promittendo Filio, si Pater erat? ut sic duos divisos diceremus, quomodo jactitatis, tolerabilis erat duos divisos, quam unum Deum versipellem prædicare. Itaque ad istos tunc (5) Dominus pronuntiavit (Joan. XII, 30): *Non propter me ista vox venit, sed propter vos; ut credant hi*, et Patrem et Filium, in suis quemque nominibus, et personis, et locis. Sed adhuc exclamat Jesus et dicit: *Qui credit in me, non in me credit; sed in eum credit qui me misit* (quia per Filium in Patrem creditur, et auctoritas credendi Filio, Pater est); *et qui conspicit me* (6), *conspicit eum qui me misit*. Quomodo? *Quoniam scilicet a memetipso non sum locutus; sed qui me misit Pater, ipse mihi mandatum dedit quid dicam, et quid loquar, Dominus enim dat mihi linguam disciplinæ, ad cognoscendum quando oporteat dicere sermonem quem ego loquor* (Is. IV, 4). *Sicut mihi Pater dixit, ita et loquor* (Joan. XII, 50). Hæc quomodo dicta sint, Evangelizator et utique tam clarus discipulus Joannes magis, quam Praxeas, noverat (7); ideoque ipse de suo sensu: *Ante autem solemnitate Paschæ* (a), *inquit* (Joan. XIII, 1), *sciens Jesus omnia sibi tradita a Patre esse, et se ex Deo exiisse* (8), *ad Deum vadere*. Sed Praxeas ipsum vult Patrem de semetipso exiisse, et ad semetipsum abiisse, ut diabolus in cor Judæ, non Filii traditionem, sed Patris ipsius immiserit. Nec diabolo bene, nec hæretico; quia nec in Filio bono suo diabolus operatus est traditionem. Filius enim traditus est Dei, qui erat in filio hominis, sicut Scriptura subjungit: *Nunc glorificatus est filius hominis, et Deus glorificatus est in illo*. Quid

Deus? utique non Pater, sed Sermo Patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus jam; virtute vero et sermone, et ante Jesum (9): *Et Deus, inquit, glorificavit* (10) *illum in semetipso*, id est, Pater Filium (11) in semetipso habens, etsi porrectum ad terram, mox per resurrectionem glorificavit (12), morte devicta.

CAPUT XXIV.

Erant (13) plane qui et tunc non intelligerent. Quoniam et Thomas aliquandiu incredulus: *Domine enim, inquit* (Joan. XVI, 5), *non scimus quo eas, et quomodo viam novimus?* Et Jesus: *Ego sum via, veritas et vita. Nemo venit ad Patrem nisi per me. Si cognovissetis me, cognovissetis et Patrem: sed* (14) *abhinc nostis illum, et vidistis illum*. Et pervenimus jam ad Philippum, qui spe excitatus videndi Patris, nec intelligens quomodo visum Patrem audisset: *Ostende, inquit, nobis Patrem, et sufficit nobis*. Et Dominus: *Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me?* Quem dicit cognosci ab illis debuisse (hoc enim solum discuti oportet), quasi Patrem, an quasi Filium? Si quasi Patrem, doceat Praxeas, tanto tempore Christum cum eis conversatum, Patrem aliquando, non dico intelligi, verum vel æstimari potuisse. (b) Nobis omnes Scripturæ, et veteres Christum Dei, et novæ Filium Dei præfinitunt (c). Hoc et retro prædicabatur, hoc et ab ipso Christo pronuntiabatur; imo jam et ab ipso Patre coram de cœlis Filium proficiente, et Filium glorificante: *Hic est Filius meus*, et: *Glorificavi et glorificabo*. Hoc et a discipulis credebatur, hoc et a Judæis non credebatur, hoc se volens credi ab illis, omni hora Patrem nominabat, et Patrem præferebat, et Patrem honorabat. Si ita est, ergo non Patrem tanto tempore secum conversatum ignoraverant, sed Filium. Et Dominus eum se ignoranti exprobrans, quem ignoraverant, eum utique agnosci volebat, quem tanto tempore non agnosci exprobraverat, id est Filium. Et apparere jam post quomodo dictum sit, *Qui me videt, videt* (15) *et Patrem*. Scilicet quo et supra, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. XIV, 6). Quare? quia, *Ego ex Deo exivi et veni*; et, *Ego sum*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Voluit. Pater minoravit *Seml.*
 (2) Autem *Seml.*
 (3) Postulet *Seml.*
 (4) Si omitt. *Seml.*
 (5) Nunc *Seml.*
 (6) Me abest *ihen.*
 (7) Nominat *Seml.*
 (8) Esse *Seml.*

- D (9) Jesus *Seml.*
 (10) Glorificabit *Jm.*
 (11) quem add. *Seml.*
 (12) Glorificabit omitt. *Seml.*
 (13) Devicta erant *Paris.*
 (14) Et add. *Seml.*
 (15) Vidit *afii.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXIII. — (a) *Ante autem solemnitate Paschæ*. Hæc verba Joan. 13, transposito citat ordine; alioqui cum reliquis consentit, legens etiam cum vulgato interprete, quantumvis græce sit *ἐν αὐτῷ*, in semetipso. PAM. Hæc vox, *ἐν αὐτῷ*, non reperitur in nostro certe exemplari, Parisiis edito, an. 1549, sed multo rectius, *ἐν ἑαυτῷ*, id est, in semetipso, ut in Vulgata (*καὶ ἐν ἑαυτῷ*, p. 177, l. 11). Potuit igitur Tertullianus lectionem nostræ similem habuisse præ oculis etiam græcam, cui Vulgata in posterum accommodata fuerit. EDD.

CAP. XXIV. — (b) *Nobis omnes Scripturæ et veteres, etc.* Alludit ad omnes Scripturas eas veteres, in quibus *Christus Dei* appellatur, utpote Psal. II, Isai. XLV, Threnor. IV, et Dan. IX. PAM.

(c) *Et novæ filium Dei præfinitunt*. Scripturas ejusmodi novi Testamenti habes initio Evangeliorum Marci, Lucæ ac Joan. et alibi apud eosdem. Math. IV. Act. II et IX, et Epist. ad Roman., Galat., Ephes. et Hebr.; denique et Apocal. II. PAM.

via (Joan. X, 50) : *nemo ad Patrem venit, nisi per me*; A et, *Nemo ad me venit, nisi Pater eum adduxerit*; et, *Omnia mihi Pater tradidit*; et, *Sicut Pater vivificat, ita et Filius*; et, *Si me cognovistis, et Patrem cognovistis* (Joan. VI, 40). Secundum hæc enim, vicarium se Patris ostenderat, per quem Pater et videretur in factis, et audiretur in verbis, et cognosceretur in Filio, facta et verba Patris administrante; quia invisibilis pater, quod et Philippus didicerat in lege, et meminisse debuerat: *Deum nemo videbit et vivet*. Et ideo suggillatur Patrem videre desiderans quasi visibilem, et instruitur visibilem eum in Filio fieri ex virtutibus, non ex personæ repræsentatione. Denique, si Patrem eundem Filium vellet intelligi, dicendo, *Qui me videt, Patrem videt*: quomodo subjicit, *Non creditis (1) quia ego in Patre, et Pater in me est?* Debuerat enim subjunxisse, *Non creditis (2) quia ego sum Pater?* Aut quo exaggeravit, si non illud manifestavit quod voluerat intelligi, se scilicet Filium esse? Porro dicendo, *Non creditis (3) quia ego in Patre, et Pater in me*: propterea potius exaggeravit, ne quia dixerat, *Qui me videt, et Patrem videt (4)*, Pater existimaretur: quod nunquam existimari se voluit, qui semper se Filium, et a Patre venisse profitebatur. Igitur et manifestam fecit duarum personarum conjunctionem, ne Pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur, et ut Filius repræsentator Patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est, quomodo Pater esset in Filio, et Filius in Patre: *Verba, inquit, quæ ego loquor vobis, non sunt mea*; utique quia Patris. *Pater autem manens in me, facit opera.* C Per opera ergo virtutum, et verba doctrinæ manens in Filio Pater per ea videtur, per quæ manet, et per eum in quo manet: ex hoc ipso apparente proprietate utriusque personæ, dum dicit: *Ego sum in Patre, et Pater in me*. Atque adeo: *Credite*, ait. Quid? Me patrem esse? Non puto scriptum esse; sed: *Quia ego in Patre, et Pater in me. Si quominus, vel propter opera credite*. Ea utique opera, per quæ Pater in Filio, non visu, sed sensu videbatur.

CAPUT XXV.

Post Philippum, et totam substantiam quæstionis istius, quem (5) in finem Evangelii perseverant (6) in eodem genere sermonis, quo Pater et Filius in sua proprietate distinguuntur (7), Paracletum quoque a Patre se postulaturum, cum ascendisset ad Patrem, D et missurum repromittit, et quidem alium, sed jam

præmisimus quomodo alium. Cæterum: *De meo sumet* (Joan. XVI, 4), inquit: sicut ipse de Patris (a). Ita connexus Patris in Filio, et Filii in Paracleto, tres efficit cohærentes, alterum ex altero, qui tres unum sint, non unus. Quo modo dictum est (Joan. X, 50): *Ego et Pater unum sumus*; ad substantiæ unitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, et invenies quem Patrem credis, vice Patris dictum. Et Patrem agricolam, utique (8) in terra tu putas fuisse. Hunc rursus in cælis a Filio agnoscere, cum illuc respiciens, discipulos suos Patri tradit (9). Sed et si in isto Evangelio non esset (10) revelatum: *Deus meus, ad quid me dereliquisti* (Math. XXVII, 46)? et, *Pater, in tuis manibus depo- no spiritum meum*; tamen post resurrectionem et devictæ gloriæ (11) mortis, exposita necessitate (12) omnis humilitatis, cum jam Patrem se posset ostendere tam lideli fœminæ, ex dilectione, non ex curiositate, nec ex incredulitate Thomæ, tangere eum aggressæ: *Ne, inquit, (Joan. XX, 17), contigeris me, nondum ascendi ad Patrem meum; vade autem ad fratres meos* (quin et in hoc se Filium (13) ostendit; filios enim appellasset illos, si Pater fuisset), *et dices eis: Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum*. Pater ad Patrem et Deus ad Deum; an Filius ad Patrem, et Sermo ad Deum? Ipsa quoque clausula Evangelii propter quid consignat hæc scripta, nisi: *ut credatis*, inquit, *Jesum Christum Filium Dei?* Igitur quæcumque ex his putaveris ad demonstrationem ejusdem Patris et Filii proficere tibi posse, adversus definitivam Evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut Patrem credas (14) Jesum Christum, sed ut Filium.

CAPUT XXVI.

Propter unum Philippi sermonem, et Domini respon- sionem ad eum, videmus (15) Joannis Evangelium decurrisse, ne tot manifeste pronuntiata, et ante et postea unus sermo subvertat secundum omnia potius, quam adversus omnia, etiam adversus suos sensus interpretandus. Cæterum ut alia Evangelia non interponam, quæ de nativitate Dominica idem (16) confirmant, sufficit eum (17) qui nasci habebat ex virgine, ab ipso annuntiarum angelo, Filium Dei determinatum: *Spiritus Dei superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit te: propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Luc. 1, 35). Volent quidem et hic argumentari, sed veritas prævalebit.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Credis Seml.*
- (2) *Id.*
- (3) *Id.*
- (4) *Vidit Seml.*
- (5) *Quæ Seml.*
- (6) *Evangelia perseverant Seml.*
- (7) *Distinguitur Seml.*
- (8) *Et quem Jun.*
- (9) *Tradidit Seml.*

- (10) *Est Seml.*
- (11) *Gloria Seml.*
- (12) *Necessitatem Seml.*
- (13) *Quia et in hoc filium Seml.*
- (14) *In inserit Rhen.*
- (15) *Videmur Rhen.*
- (16) *Fidem Rhen.*
- (17) *Enim Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXV. — (a) *Sicut ipse de Patris*. Defectiva oratio, qualiter in superioribus sæpe locutus est, subauditur *de eo, quod est Patris*. Sic infra: *Non scitis*, inquit,

quod in Patris mei me esse oportet? ubi subauditur rebus. RHEN.

Nempe, inquit, Filius Dei Deus est, et virtus Altissimi Altissimus est. Nec pudet illos injicere, quod, si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret, « Deus superveniet, et Altissimus obumbrabit te? » Dicens autem *Spiritus Dei*, etsi *Spiritus* (1) Dei Deus, tamen non directo Deum nominans, portionem totius intelligi voluit, quæ cessura erat in Filii nomen. Hic spiritus Dei, idem erit Sermo. Sicut enim Joanne dicente, *Sermo caro factus est*, spiritum quoque intelligimus in mentione Sermonis; ita et hic Sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Cæterum, alium Joannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo Sermo Dei non est ipse cujus est, ita nec Spiritus; et si Deus dictus est, non tamen ipse est cujus est dictus. Nulla res alicujus, ipsa est cujus est. Plane cum quid ex ipso est, et sic ejus est dum ex ipso sit, potest tale quid esse, quale et ipse ex quo est, et cujus est. Et ideo spiritus Dei (2) Deus, et sermo Dei (3) Deus, quia ex Deo, non tamen ipse ex quo est. Quod si (4) Deus Dei tanquam substantiva res, non erit ipse Deus, sed hactenus Deus, quia (5) ex ipsius Dei substantia, qua (6) et substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus Altissimi, non erit ipse Altissimus, quia (7) nec substantiva res est quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et hæc enim substantiæ non sunt, sed accidentia uniuscujusque substantiæ. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus quodcumque sunt, C spiritu Dei et sermone et virtute collatis in virginem, quod de ea nascitur, Filius Dei est. (8) Hoc se et in istis Evangelii ipse testatur statim a puero: *Non scitis*, inquit (*Luc. 11, 49*), *quod in Patris mei me esse oportet?* Hoc et Satanæ eum in tentationibus novit: *Si Filius Dei es*. Hoc et exinde dæmonia confitentur: *Scimus qui sis, Filius Dei*. Patrem et ipse odorat. Christum se Dei a Petro agnitum non negat. Exultans (9) in spiritu ad Patrem: *Confiteor*, inquit, *tibi, Pater, quod absconderis hæc a sapientibus* (*Matth. XI, 25*). Hic quoque Patrem nemini notum nisi Filio affirmat. Et Patris Filium confessurum confessores, et negaturum negatores suos apud Patrem; inducens parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos, et occisi a malis rusticis, et a Patre defensi; ignorans et ipse diem et horam ultimam soli Patri notam; disponens re-

agnum discipulis, quomodo et sibi dispositum dicit a Patre; habens potestatem legionum angelorum postulandi ad auxilium a Patre si vellet; exclamans quod se Deus reliquisset, in Patris manibus spiritum ponens; et post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem Patris; et novissime mandans ut tinguerent in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tingimur.

CAPUT XXVII.

Et quid ego in tam manifestis moror (10), cum ea aggredi debeam, de quibus manifesta obumbrare quærent? Undique enim obducti distinctione Patris et Filii, quam manente conjunctione disponimus, ut solis et radii, et fontis et fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus sententiam interpretari conantur, ut æque in una persona utrumque distinguant, Patrem et Filium, dicentes Filium carnem esse, id est hominem, id est Jesum; Patrem autem spiritum, id est Deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt Patrem et Filium, jam incipiunt (a) dividere illos potius quam unare. Si enim alius est Jesus, alius Christus; alius erit Filius, alius (11) Pater; quia Filius Jesus, et Pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse didicerunt, duos facere, Jesum et Christum. Sed hæc injectio eorum ex prætractatis (12) jam retusa est, quod Sermo Dei, vel spiritus Dei et virtus Altissimi dictus sit, quem Patrem faciunt. Non enim ipsæ sunt cujus dicuntur, sed ex ipso, et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincerunt. C « Ecce, inquit, ab angelo prædicatum est: *Propterea quod nascetur Sanctum, vocabitur Filius Dei*; caro itaque nata est, caro utique (13) erit Filius Dei. Imo de spiritu Dei dictum est. Certe enim de Spiritu Sancto virgo concepit; et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat, quod erat conceptum, et parandum; id est spiritus, cujus et vocabitur nomen Emmanuel, quod est interpretatum, *nobiscum Deus*. Caro autem Deus non est, ut de illa dictum sit, quod nascetur sanctum, vocabitur (14) Filius Dei; sed ille qui in ea natus est, Deus de quo et psalmus (LXXXVI, 5): *Quoniam Deus homo natus est in illa, et edificavit eam voluntate patris*. Quis Deus in ea natus? Sermo et spiritus, qui cum sermone de Patris voluntate natus est. Igitur Sermo in carne, dum et de hoc (15) quærendum, quomodo Sermo caro sit factus; utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem? Imo indutus. Cæterum, Deum immutabilem et informabilem credi ne-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Spiritum Fran.
 (2) Dei omitt. Rhen.
 (3) Id.
 (4) Si omitt. Seml.
 (5) Qua Lat.
 (6) Quæ Rhen.
 (7) Qui Seml.
 (8) Si add. Rhen.

- (9) Insultans Venet.
 (10) Morabor Rhen.
 (11) Alius deest in Rhen.
 (12) Retractatis Rhen.
 (13) Itaque Rhen.
 (14) Vocabitur sanctum Rhen.
 (15) Denique hoc Latin.

COMMENTARIUS.

CAP. XXVII. — (a) *Dividere illos potius quam unare*. Unare, inquit Rhenanus, simplex verbum usurpat, unde nos adunare dicimus et coadunare. Quanquam

vero tres Mss. Vaticani cod. legant *unire*, tamen retinimus *unare*, quod Africanam magis phrasin redolet. PAM.

cesse est, ut æternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini (a). Omne enim quodcumque transfiguratur in aliud, desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus autem neque desinit esse, neque aliud potest esse. Sermo autem Deus; et sermo Domini manet in ævum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit transfigurari (1), consequens est, ut sic caro factus intelligatur dum fit (2) in carne, et manifestatur, et videtur, et contrectatur per carnem: quia et cætera sic accipi exigunt. Si enim Sermo ex transfiguratione et demutatione substantiæ caro factus est, una jam erit (3) substantia Jesus ex duabus, ex carne et spiritu mixtura quædam, ut electrum ex auro et argento; et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est, caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur. Neque ergo Deus erit Jesus. Sermo enim desiit esse, qui caro factus est; neque caro, id est homo (4), caro enim non proprie est, qui (5) Sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est, quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et Deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente, quoniam Deus homo natus est in illa, (6) ædificavit eam voluntate Patris; certe usquequaque Filium Dei et filium hominis, cum Deum et hominem sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem: quia neque Sermo aliud quam Deus, neque caro aliud quam homo. Sic et Apostolus (Rom. I, 37) de utraque ejus substantia docet: Qui factus est, inquit, ex semine David. Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est Filius Dei secundum spiritum. Hic erit Deus, et Sermo Dei filius. Videmus duplicem statum non confusum (b), sed conjunctum in una persona, Deum et hominem Jesum. De Christo autem differo (7). Et adeo salva est utriusque proprietas substantiæ, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum, anxia usque ad mortem; denique et mortua est. Quod si tertium quid esset ex utroque confusum ut electrum, non tam distincta documenta paterent utriusque substantiæ. Sed et spiritus carnalia, et caro spiritalia

egissent (8) ex translatione; aut (9) neque carnalia, neque spiritalia, sed tertiæ alicujus formæ, ex (10) confusione: imo aut sermo mortuus esset, aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiæ ambæ in statu suo quæque distincte (11) agebant, ideo illis et operæ et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo, (Joan., III, 6) Quia quod in (12) carne natum est, caro est; et quod de spiritu spiritus est. Neque caro spiritus fit, neque spiritus caro. In uno plane esse possunt. Ex his Jesus constitit, ex carne homo, ex spiritu Deus, quem tunc angelus ex ea parte qua spiritus erat, Dei Filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et Apostolus etiam Dei et hominum appellans sequestrem (I Tim., II, 5), utriusque substantiæ confirmavit. Novissime qui Filium Dei carnem interpretaris, exhibe qui sit filius hominis. Aut nunquid spiritus erit? sed spiritus Patrem ipsum vis haberi; quia Deus spiritus, quasi non et Dei spiritus: sicut et sermo Deus, et Dei sermo.

CAPUT XXVIII.

Itaque Christum facis Patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis hujus, si tamen nomen est Christus, et non appellatio potius; unctus (13) enim significatur. Unctus autem non magis nomen est, quam vestitus, quam calceatus, accidens nomini res. An tu (14), si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Jesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, æque Jesum Filium Dei diceres, vestitum vero Patrem crederes? Nunc de Christo. Si Pater Christus est, Pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semetipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum, in illa exclamatione Ecclesiæ (15) ad Deum: Convenerunt enim (Act. IV, 27) universi in ista civitate adversus sanctum Filium tuum Jesum (16), quem unxisti, Herodes et Pilatus cum Nationibus; ita et Filium Dei Jesum contestati sunt, et Filium a Patre unctum. Ergo Jesus (17) idem erit Christus, qui a Patre unctus est, non Pater, qui Filium unxit. Sic et Petrus (Act. II, 36): Firmissime itaque cognoscat omnis domus Israel, quod et Dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis. Joannes autem (I Joan., II, 22) etiam

LECTIONES VARIANTES.

(1) Configurari Rhen.

(2) Sit Fran.

(3) Erat Rhen.

(4) Neque homo caro Rhen.

(5) Quia Rhen.

(6) Et inser. Rhen.

(7) Dissero Seml.

(8) Egisset Seml.

(9) Ut Rhen.

D (10) Ex deest Venet., Fran., Paris., Tig.

(11) Distinctæ Paris.

(12) De Latin.

(13) Potius enim unctus Rhen.

(14) At tu Rhen.

(15) Ecclesiæ deest Rhen.

(16) Jesum deest Rhen.

(17) Dominus Seml.

COMMENTARIUS.

(a) Transfiguratio autem interemptio est pristini. Facit hic locus pro transsubstantiatione, quam catholici in sacramento Eucharistiæ asserunt, in assumptione vero humanitatis Christi negant: utpote qui juxta symbolum B. Athanasii, unus non conversione divinitatis in carnem, sed assumptione humanitatis in

Deum. PAM.

(b) Non confusum, sed conjunctum in una persona, etc. Conjunctus nimirum Deus et homo, salva utriusque substantiæ proprietate, οὐκ ἔσθ' ἀσπυχουλας τῆς οὐσίας. Quæ a symbolo B. Athanasii non adeo videntur recedere. LE PR.

mendacem notat eum, qui negaverit Jesum esse Christum: A scriptum est. Nam et Apostolus, non sine onere pronuntians Christum mortuum, adjecit, (7) *secundum Scripturas*; ut duritiam pronuntiationis Scripturarum auctoritate molliret, et scandalum auditori everteret. Quamquam cum duæ substantiæ censeantur in Christo Jesu, diviua et humana, constet autem immortalem esse divinam, sicut mortalem (8) quæ humana sit, apparet, quatenus eum mortuum dicat, id est, qua carnem et hominem et filium hominis, non qua spiritum et Sermonem et Dei Filium. Dicendo denique, Christus mortuus est, id est unctus, id quod unctum est, mortuum ostendit, id est carnem. Ergo, inquis, et nos eadem ratione Patrem mortuum (9) dicentes qua vos (10) Filium, non blasphemamus in Dominum Deum: non enim ex divina, sed ex humana B substantia mortuum dicimus. Atquin (11) blasphematis non tantum quia mortuum dicitis Patrem, sed et quia crucifixum. Maledictione enim crucifixi, quæ ex lege in Filium competit (quia Christus pro nobis maledictio (12) factus est, non Pater), Christum in Patrem convertentes, in Patrem blasphematis. Nos autem dicentes Christum crucifixum, non maledicimus illum, sed maledictum legis referimus; quia nec Apostolus hoc dicens blasphemavit. Sicut autem, de quo quid capit dici, sine blasphemia dicitur; ita quod non capit, blasphemia est si dicatur. Ergo nec compassus est Pater Filio; sic enim (13) directam blasphemiam in Patrem veriti, dimitti eam hoc modo sperant, concedentes jam Patrem et Filium duos esse; si Filium quidem (14) patitur, Pater vero compatitur. Stulti et in hoc. Quid est enim compati, quam cum alio pati? C Porro, si impassibilis Pater, utique et incompassibilis. Aut si compassibilis, utique passibilis. Nihil ei vel hoc timore tuo (15) præstas. Times dicere passibilem, quem dicit compassibilem. Tam autem incompassibilis (16) Pater est, quam impassibilis etiam Filius ex ea conditione qua Deus est. Sed quomodo (17) Filius passus est, si non compassus est et Pater? Separabatur (18) a Filio, non a Deo. Nam et fluvius si aliqua turbulentia contaminatur, quamquam una substantia de fonte decurrat, nec secernatur a fonte, tamen fluvii injuria non pertinebit ad fontem. Et licet aqua fontis sit quæ (19) patiat in fluvio; dum non in fonte patitur, sed in fluvio, non fons patitur, sed fluvius qui ex fonte est. Ita, et si (20) spiritus Dei D quid pati posset (21) in Filio, quia tamen non in Patre pateretur, sed in Filio, Pater passus non videretur. Sed sufficit nihil spiritum Dei passum suo nomine; quia si quid passus est, in Filio quidem passus est,

CAPUT XXIX.

Obmutescat, obmutescat ista blasphemia, sufficiat Christum Filium Dei mortuum dici; et hoc quia ita

LECTIONES VARIANTES.

(1) Totum instrumentum *Rhen.*(2) Filius *Rhen.*(3) Christus *add. Rhen.*(4) Solummodo deest et Jesus *Rhen.*(5) Christi nomen patri *Seml.*(6) Tanquam alius *Rhen.* Utique alius *cod. n. ouw.*

(7) Adjicit alii.

(8) Eam mortalem *Jur.* Cum mortalem *Rhen.*(9) Patrem mortuum *omitt. Seml.*(10) Nos *Rhen.*(11) At cum *Seml.*(12) Maledictione *Fran., Paris., Rig.*(13) Sicut *Rhen.*(14) Siquidem *Rhen.*(15) Veluti mortuo *Seml.*(16) Compassibilis *Seml.*(17) Quando *cod. Wouw., lib. Ursin.*(18) Separatur *Rhen.*(19) Utique *vel æque Latin.*(20) Et, *Seml.*(21) Possit *Seml.* Ita et qui patitur *Paris.*

in quo erat et (1) Pater, cum Filius (2) pateretur in carne; quia hoc retractatum (3). Nec quisquam negabit, quando et nos pati pro Deo non (4) possumus, nisi (5) spiritus Dei sit in nobis qui et loquitur de nobis quæ sunt confessionis; non ipse tamen patiens, sed pati posse præstans.

CAPUT XXX.

Alioquin si ultra pergas (6), potero tibi durius respondere, et te cum ipsius Domini pronuntiatione committere, uti dicam: Quid de isto quæris? Habes (7) ipsum exclamantem in passione: *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?* Ergo aut Filius patiebatur a Patre derelictus, et Pater passus non est, qui Filium dereliquit; aut si Pater erat qui patiebatur, ad quem Deum exclamabat? Sed hæc vox carnis et animæ, id est hominis, non Sermonis, nec spiritus, id est non Dei, propterea emissa est, ut impassibilem Deum ostenderet, qui sic Filium dereliquit, dum hominem ejus tradidit in mortem. Hoc et Apostolus sensit, scribens (*Rom.*, VIII, 32): *Si Pater Filio non pepercit.* Hoc et Esaias (*Is.*, LIII, 6) prior pronuntiauit: *Et Dominus eum tradidit pro delictis nostris.* Sic reliquit, dum non parci; sic reliquit, dum tradit (8). Cæterum, non reliquit Pater Filium, in cujus manibus Filius spiritum suum posuit. Denique posuit, et statim obiit: Spiritu enim manente in carne, caro omnino mori non potest. Ita, relinqui a Patre, mori fuit Filio. Filius igitur et moritur (*I Cor.*, XV, 5 et seq.) et resuscitatur a Patre, secundum Scripturas. Filius ascendit in superiora cælorum, qui et descendit in interiora (9) terræ: hic sedet ad dexteram Patris, non Pater ad suam. Hunc videt (10) Stephanus cum lapidatur (11), adhuc stantem ad dexteram Dei, ut

exinde sessurum, donec (*Ps.* CIX, 2) ponat illi Pater omnes inimicos sub pedibus suis. Hic et venturus est rursus super nubes (*I Cor.*, XV) cæli, talis qualis et ascendit. Hic interim acceptum a Patre munus effudit, Spiritum Sanctum, tertium nomen (12) divinitatis, et tertium gradum majestatis (13), unius prædicatorem monarchiæ, sed et œconomix interpretatorem, si quis (a) sermones novæ prophetiæ ejus admiserit, et deductorem (14) omnis veritatis, quæ est in Patre et Filio et Spiritu Sancto, secundum christianum sacramentum.

CAPUT XXXI.

Cæterum judicæ fidei ista res (15), sic unum Deum credere, ut Filium adnumerare ei nolis, et post Filium, Spiritum. Quid enim erit inter nos et illos, nisi differentia ista? Quod opus Evangelii, quæ est substantia Novi Testamenti, statuens Legem et Prophetas usque ad Joannem, si non exinde Pater et Filius et Spiritus, tres crediti, unum Deum sistunt? Sic Deus voluit novare sacramentum, ut nove unus crederetur per Filium et Spiritum, ut coram jam Deus in suis propriis nominibus et personis cognosceretur, qui et retro per Filium et Spiritum prædicatus non intelligebatur. Viderint igitur antichristi, qui negant Patrem et Filium. Negant enim Patrem, dum eundem Filium dicunt; et negant Filium, dum eundem Patrem credunt, dando illis quæ non sunt, auferendo quæ sunt. Qui vero confessus fuerit Christum Filium Dei non Patrem, Deus in illo manet, et ipse in Deo. Nos credimus testimonio (16) Dei, quo testatus est de Filio suo: *Qui filium non habet, nec vitam habet* (*I Joan.*, V, 12). Non habet autem Filium, qui eum alium quam Filium credit.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quidem erat ut Pater *semel*.
 (2) Filio *id.*
 (3) Retractus *Id.*
 (4) Non *deest semel*.
 (5) Si *semel*.
 (6) Pergens *semel*.
 (7) Habet *semel*.
 (8) Tradet *semel*.

- (9) Inferiora *alii*.
 (10) Vidit *Fran.*
 (11) Lapidaretur *Rhen.*
 (12) Numen *Paris.*
 (13) Et tertium gradum majestatis *omitt. semel*.
 (14) Deductoris *Rhen.*
 (15) Instares *conje. semel*.
 (16) Testimonium *semel*.

D

COMMENTARIUS.

CAP. XXX.— (a) *Sermones novæ prophetiæ.* Montani vaticinia, quibus occæcatus Tertullianus, hic ab eodem innuuntur. LE PR.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI
 LIBER ADVERSUS HERMOGENEM.

Argumentum.

Hermogenes iste natione fuit afer, professione pictor, alius omnino ab eo de quo, cum Phygello seu Phileto, loquitur Apostolus, II ad Timoth. 4. Chris-

tianum se primum professus, vafritem et subdolum nationis animum testatus est, cum in gentiliū philosophiam degener incurrit, et Stoicorum deliria se-